

DE DIALOOG

Inhoudstafel

1. **INLEIDING** 25

2. **DE DIALOOG: HET SAMENBRENGEN VAN VERSCHILLENDE TYPES VAN KENNIS EN HET OPBOUWEN VAN NIEUWE KENNIS** 28

    2.1. DE KENNIS VAN PERSONEN DIE IN ARMOEDE LEVEN: DE KENNIS UIT HET ECHTE LEVEN 28

    2.2. DE KENNIS VAN ACADEMICI: DE THEORETISCHE KENNIS 29

    2.3. DE KENNIS OPGEDAAN IN HET ECHTE LEVEN EN BIJ ACTIES 31

    2.4. DE DIALOOG: NAAR EEN ANDER PROCES VOOR DE OPBOUW VAN KENNIS 32

3. **DE DIALOOG: PARTICIPATIE VAN DE ARMEN AAN HET POLITIEKE LEVEN** 34

    3.1. PARTICIPATIE ALS MAATSTAF VOOR DEMOCRATIE EN BURGERSCHAP 34

    3.2. WAARAAN PARTICIPEREN EN HOE? DE PARTICIPATIE VAN DE ARMSTEN WORDT OP ALLE NIVEAUS VAN DE MAATSCHAPPIJ AANGEMOEDIGD 36

    3.3. PARTICIPATIE AAN DE DIALOOG ALS BRON VAN EMANCIPATIE 38

4. **STRUIKELBLOKKEN, DE HINDERNISSEN EN KRITIEKEN** 39

5. **DE DIALOOG FORMALISEREN** 41

    5.1. HET COLLECTIEF VAN DE VERENIGINGEN PARTNERS VAN HET ALGEMEEN VERSLAG OVER DE ARMOEDE 42

    5.2. HET STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE, BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING 43

    5.3. DE INTERMINISTERIËLE CONFERENTIE SOCIALE INTEGRATIE 43

6. **DIALOOG BINNEN DE VERENIGINGEN** 44

    6.1. DE WERKING VAN EEN VERENIGING: CENTRUM KAUWENBERG 44

        6.1.1. DE EERSTE STAP: HET ZOEKEN VAN DE ARMSTEN 44

        6.1.2. ACTIVITEITEN MET EEN LAGE DREMPEL 47

        6.1.3. DE GROEPEN 48

    6.2. ALGEMENE VOORWAARDEN VOOR DE DIALOOG MET DE ARMEN 49

7. **BIJ WIJZE VAN CONCLUSIE** 54

8. **ENKELE AANBEVELINGEN** 56

Deze tekst is uit het Frans vertaald.

1. Inleiding

In 1992 geeft de regering in het kader van een nieuw “contract met de burger” en een “meer solidaire samenleving” enerzijds aan de verenigingen waarin de armsten het woord nemen¹, en anderzijds aan de Belgische Vereniging van Steden en Gemeenten de opdracht om een Algemeen Verslag over de Armoede op te maken. Deze vraag ligt aan de basis van een nieuwe dialoog tussen partners. “Het wordt een moeilijke dialoog tussen mensen die eerst enkel kunnen spreken over hun lijden en hun strijd om het bestaan, en mensen die bij de betrokken overheidsdiensten zorgen voor de uitvoering van het beleid inzake maatschappelijke hulp, huisvesting, werkgelegenheid, gezondheidszorg ...” (AVA, 1994: 15).

---

1 We refereren hier in het bijzonder aan 5 van de 15 verenigingen die lid zijn van het ‘Collectief van Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede’ (VPAVA), zie verderop.

Er staat flink wat op het spel: “Hoe kunnen die beide partners, uitgaand van wat ze gemeen hebben, elkaars belangen en projecten onderschrijven en met de andere betrokkenen de nodige verbintenissen aangaan om de mensen die in armoede leven uit hun isolement te halen en te laten zien dat hun verlangens niets marginaals hebben, maar te maken hebben met maatschappelijke keuzes?” (AVA, 1994: 15).

De methode die bij de uitwerking van het Algemeen Verslag over de Armoede toegepast werd, is van essentieel belang: hier wordt het burgerschap van de armsten erkend die tevens in de gelegenheid gesteld worden dit burgerschap uit te bouwen en er gebruik van te maken. De verenigingen die aan deze dialoog deelnemen, benadrukken het belang van deze erkenning. Het zoeken naar oplossingen voor de problemen waarmee de personen die in armoede leven, geconfronteerd worden, is van essentieel belang, en al even belangrijk is de mogelijkheid voor deze personen om opnieuw het statuut van evenwaardige burger ‘op te nemen’ (Vranken, 1996: 233).

Tijdens de voorstelling van het Algemeen Verslag over de Armoede op de plenaire vergadering van de VICA² op 11 mei 1995 heeft Marc Butaye getracht in naam van ATD Vierde Wereld de dialoogmethode te beschrijven, waarbij hij de nadruk legde op het belang van deze methode. Hij zei: “de politieke betekenis van het Algemeen Verslag over de Armoede wordt hiermee duidelijk: zowel de personen die in armoede leven – en die tot nog toe steeds ‘afwezig’ waren in het beleid, in studies en rapporten (afwezig in de betekenis dat zij niet de auteurs waren, maar eerder het studieobject) – als de personen die vaak de eerstelijnszorg en helaas ook meestal de laatstelijnszorg van mensen waarnemen (OCMW’s), alsook vertegenwoordigers uit de huisvesting, rechtbanken, scholen, medische wereld en vele andere – realiseren samen een basisdialoog, waarbij één van de sterkste verworvenheden deze is, dat velen erkennen hierin de ‘andere zijde van de wereld’ dichterbij te zijn gekomen. De noodzaak voor een permanente dergelijke formule dient zich aan” (Butaye, geciteerd in Vranken, e.a., 1995: 183).

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting tracht deze benadering ingang te doen vinden en blijvend te doen toepassen bij het structureel overleg dat het krachtens het samenwerkingsakkoord betreffende de bestending van het armoedebeleid (B.S. 10 juli 1999) verplicht is te organiseren met de organisaties waar de armen het woord nemen.

De dialoog beïnvloedt deels de modaliteiten waarmee de kennis tot stand komt die onder de vorm van vaststellingen, analyses en voorstellen de inhoud van dit verslag uitmaakt en bepaalt het statuut ervan.

In het Algemeen Verslag over de Armoede werd een dubbele eis van de Verenigingen waar armen het woord nemen, geactualiseerd:

- een theoretische bespiegeling over armoede moet uitgewerkt worden, rekening houdend met het standpunt van de personen die in armoede leven;
- de uitwerking en de uitvoering van het armoedebeleid op verschillende niveaus moet rekening houden met het standpunt van de armsten.

---

2 Vlaamse Intersectorale Commissie Armoedebestrijding die deel uitmaakt van de Vlaamse Gemeenschap.

In het Algemeen Verslag over de Armoede wordt de dialoog als dusdanig aangehaald en er wordt heel concreet beschreven hoe hij georganiseerd wordt: de verschillende dialoogniveaus, de werkgroepen ... (AVA, 1994: 7, 15-16). De dialoog brengt een proces op gang dat de mobilisering van de armsten en de opbouw van kennis mogelijk maakt. De dialoogmethode die tijdens de uitwerking van het Algemeen Verslag over de Armoede vorm kreeg, overstijgt dus de gewone uitwisseling tussen verschillende partijen. De dialoog is veel meer dan een conversatie. Maar waarover gaat het dan precies?

Dit is een complexe vraag. Er zijn implicaties op ethisch, epistemologisch en methodologisch vlak. De dialoogmethode, een veelbelovend instrument, moet nog uitgediept en verfijnd worden. 'Dialoog', 'participatie', 'kruising van kennis' zijn allemaal begrippen die steeds meer gehanteerd worden, maar waarvan de inhoud en de betekenis nog gedefinieerd moeten worden. We kunnen niet beweren hier op alle vragen te antwoorden. Het is de bedoeling een kader te schetsen waarin een echte methodologische gedachtewisseling zou passen.

Evenmin als bij een methodologisch overzicht houdt deze tekst een evaluatie in. Het zou echter interessant zijn om zich te buigen over de dialoogervaringen die er reeds zijn, deze te evalueren en er methodologische lessen uit te trekken. Helaas laten de middelen waarover het Steunpunt momenteel beschikt, een zo ruim onderzoek niet toe.

Ten slotte moet paradoxaal genoeg onderstreept worden dat deze tekst niet 'in dialoog' met de verenigingen geschreven werd. Ze hebben de tekst wel herlezen en de mogelijkheid gehad om opmerkingen over de inhoud te formuleren. Om de lopende gedachtewisseling voort te zetten, willen we een werkgroep oprichten die de uitwerking van de methode verder kan uitdiepen.

De volgende tekst is in meerdere delen opgesplitst:

- In het eerste deel wordt de dialoog geanalyseerd als productieproces van kennis, een proces waarbij de personen die in armoede leven een volwaardige plaats innemen. Hiervoor lijkt het ons aangewezen even uit te weiden over de epistemologische en methodologische voorwaarden van de dialoog en over zijn essentiële kenmerken: de ontmoeting van partners met verschillende achtergronden en de 'kruising van kennis'³ die er gebeurt.
- In het tweede deel gaat het over de participatie van de armsten aan de uitwerking en de evaluatie van het beleid dat ter bestrijding van armoede gevoerd wordt. De nadruk ligt op het emancipatorische karakter van de participatie.
- Voorts worden de formalisering en de institutionalisering van de dialoog behandeld, waarbij we de belangrijkste partijen beschrijven: het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, het Collectief van de Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede⁴ en de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie en Sociale Economie.
- Het zesde deel bestaat uit een tekst, geschreven door het Collectief van de Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede. De tekst beschrijft de voorbereidende werkzaamheden die aan de dialoog 'voorafgaan', binnen de verenigingen waar de armen het woord nemen.
- Bij wijze van afsluiting geven we enkele voorbeelden van 'dialogen' die met de steun van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting gevoerd werden.

3 De uitdrukking 'croisement des savoirs' (door ons vertaald met 'kruising van kennis') komt uit een werk dat de Onderzoeksgroep Vierde Wereld Universiteit uitgegeven heeft.

4 Voor de samenstelling van dit Collectief, zie bijlage 3. Zie ook punt 5.1. van dit hoofdstuk.

2. De dialoog: het samenbrengen van verschillende types van kennis en het opbouwen van nieuwe kennis

De dialoog die als ‘kruising van kennis’ (Onderzoeksgroep van Vierde Wereld Universiteit, 1999), als ‘partnerschap’ (FUNDP, LST en TROC, 1999) of als dialoogmethode (Freire, 1974) beschreven wordt, houdt de ontmoeting van personen in die over kennis van verschillende aard en van verschillende oorsprong beschikken die ze uitwisselen en vergelijken. Deze dialoog tussen partners genereert de opbouw van een andere, nieuwe kennis.

Wie zijn de partners die elkaar ontmoeten en welke verschillende types van kennis worden samengebracht? Hiervoor laten we ons leiden door een typologie die naar aanleiding van een ‘kruisen van kennis’ uitgewerkt werd en die drie verschillende types kennis onderscheidt: kennis opgedaan op school, in het echte leven en bij acties en engagementen (Groupe de recherche Quart Monde Université, 1999: 333-336; eigen vertaling). Aan de hand van de typologie die we hier zeer beknopt voorstellen, kunnen we de eventuele partners van een dialoog overlopen en vervolgens de kenmerken van de dialoog beter beschrijven.

We willen er echter op wijzen dat het hier niet de bedoeling is de verschillende protagonisten van een dialoog in een apart vakje te steken door hun kennis op een eenduidige manier te beschrijven (‘elk zijn kennis’). Het spreekt vanzelf dat elk van ons over kennis uit het echte leven beschikt, over theoretische kennis (hoe klein ook) en over kennis opgedaan tijdens veldwerk en acties. Het is hier veel meer de bedoeling om de opvallende onderscheidende kenmerken voor te stellen die eigen zijn aan elke potentiële partner. Met deze classificatie kunnen weliswaar de fundamentele kenmerken van elke deelnemer aangetoond worden, maar het is duidelijk dat geen enkel classificatiesysteem helemaal voldoet en steeds het nadeel vertoont dat elke categorie als gesloten geheel beschreven wordt.

2.1. De kennis van personen die in armoede leven: de kennis uit het echte leven

Personen die in armoede leven, beschikken vaak over een bescheiden kapitaal in termen van ‘erkende’ kennis, schoolkennis. In het Algemeen Verslag over de Armoede heeft men al kunnen vaststellen in welke mate de school in haar werkingwijze gekenmerkt wordt door een selectiemechanisme en een proces dat de vermenigvuldiging van bestaande ongelijkheden versterkt. Met de specifieke eigenschappen van gezinnen die in armoede en in bestaansonzekerheid leven, houdt de instelling school geen rekening, staat er te lezen, waardoor de kinderen uit dergelijke gezinnen bijzonder kwetsbaar zijn bij de selectie die in de school plaatsvindt. Talrijke studies hebben trouwens de correlatie aangetoond tussen het slagen op school en de sociale achtergrond van de leerlingen.

Aan de andere kant wordt de kennis waarover de personen die in armoede leven, beschikken en die verband houdt met het echte leven, met levenservaringen – en die een ‘onbewuste kennis’ is (Le Grand, 1990) die bijna niet uitwisselbaar en weinig geformaliseerd is - over het algemeen weinig gewaardeerd en erkend. Hun kennis, die gewoon als gezond verstand beschouwd en geringgeschat wordt, wordt vaak geassimileerd met voor de hand liggende, zelfs bedrieglijke evidenties waarmee bij een valabele wetenschappelijke reflectie radicaal gebroken moet worden. “We weten dat het woord van de armsten vaak genegeerd wordt omdat men van mening is dat we niet kunnen spreken, dat we geen mening over iets kunnen

hebben... vooral niet over wat we beleven. Het woord van wetenschappers of politici heeft een veel betere reputatie. Men zal er ambtshalve naar luisteren terwijl wij ervoor moeten vechten om gehoord te worden” (Fourneau, 1999: 4).

Personen die in armoede leven, worden bijgevolg beroofd van de eigen gedachtegang en de analyse van de eigen situatie. Men berooft ze van de middelen en de kracht om wijzigingen in hun situatie te bewerkstelligen. Omdat hun elke participatie ontzegd wordt, verliezen ze hun status van subject en worden ze het object van reflectie en verandering. De verenigingen waarin de armsten het woord nemen, eisen echter de inbreng van de reflectie van de armsten in het kader van de armoedebestrijding.

Voor een actieve participatie van de armsten in de uitwerking van een kennis over armoede kunnen schematisch gezien twee verschillende argumenten aangehaald worden:

- Ten eerste lijkt het meer en meer zo dat een maatregel die zonder overleg met de betrokken personen ingevoerd wordt, veel meer kans heeft om de gewenste doelstellingen niet te bereiken of minder efficiënt te zijn. Bepaalde wetgevingen die een oplossing moesten bieden voor de moeilijkheden waarmee armen geconfronteerd worden, zijn onefficiënt gebleken of waren, en dat is nog erger, een bron van bijkomende uitsluiting omdat ze niet bij de reële behoeften aansloten. “Wie de ontberingen niet kent waartoe extreme armoede leidt, stelt vaak specifieke maatregelen voor die het probleem uit zijn context halen.” (VPAVA, 2000: 1). “Erkennen dat de armsten het recht hebben zich te uiten en de geldigheid van deze mening erkennen (...), betekent erkennen dat de strijd voor het leven bij deze actoren misschien evenveel macht en geldige, zelfs onbewuste en verborgen levenskennis ontwikkelt als de pogingen om deze levens met externe maatregelen te beheren.” (Le Grand et Pineau, 1993: 66-67 – vertaling uit het Frans).
- Ten tweede, is toestaan dat de armsten gehoord worden niet één van de eerste voorwaarden voor hen om uit hun armoedesituatie te geraken? “Men zou kunnen denken dat de uitsluiting vooral te definiëren valt als onmogelijkheid voor personen om de eigen definities van hun situatie in het maatschappelijk debat aan bod te laten komen, vanwege de verplichting om te moeten aanvaarden dat personen die niet in dezelfde omstandigheden leven, bepalen “wat goed voor hen is.” (Belin, e.a., 1995: 5). “Hen het recht op burgerschap ontzeggen – de individuen als dingen bekijken (...) dat betekent tot object maken, verantwoordelijkheid ontnemen en ten slotte subjecten onderwerpen.” (Le Grand et Pineau, 1993: 66 – vertaling uit het Frans).

2.2. De kennis van academici: de theoretische kennis

In tegenstelling tot de ‘onbewuste kennis’ van de armen is de kennis van academici in onze maatschappijen de kennis bij uitstek die erkend wordt en die een waardevol cultureel kapitaal betekent. De opbouw ervan wordt geregeld door methodes en regels waarvan het wetenschappelijk karakter gewaarborgd wordt door de kritiek van de wetenschappelijke wereld.

In de menswetenschappen overwoog lang de wil om het model van de exacte wetenschappen te volgen: het onderzoek werd als sociaal en politiek neutraal beschouwd, de relaties tussen fenomenen moesten middels algemene, empirisch controleerbare wetten verklaard worden in precieze tests. E. Durkheim, één van de grondleggers van de Franse sociologie, preciseert de regels van de sociologische methode: het sociale feit moet als object beschouwd worden, de onderzoeker moet zijn ‘voorkennis’, in zekere zin zijn vooroordelen, overboord gooien en met het ‘gezond verstand’ van de ‘man in de straat’ breken.

Een dergelijke opvatting van de menswetenschappen en het epistemologische standpunt dat eruit voortvloeit, werd vervolgens bekritiseerd. Ten eerste, verbergt het objectivistisch concept niet een belangrijke component van het sociale gebeuren, de sociale actoren? Ten tweede, is het echt mogelijk de sociale feiten op een objectieve manier te begrijpen? Gaan achter deze zogezegde neutraliteit niet juist partijdige, vooringenomen standpunten schuil? En kan men ten slotte met een dergelijke aanpak de hele complexiteit van het sociale gebeuren waarnemen, met zijn dynamiek, zijn evolutie en tegenstrijdigheden ...?

Na deze kritieken werd een andere benaderingswijze, een andere manier om naar de sociale fenomenen te kijken, voorgesteld. Deze stroming, die verschillende theorieën groepeerd, vat men vaak samen onder de noemer 'subjectivistische' stroming⁵.

In tegenstelling tot de objectivistische stroming die het sociale gebeuren als externe factor beschouwt waaraan de individuen onderhevig zijn, wordt bij de subjectivistische benadering de nadruk gelegd op het belang van het actieve en creatieve karakter van de sociale actoren. De individuen worden als handelende subjecten erkend die een betekenis toekennen aan hun daden en aan de dingen. Om de wereld en de sociale fenomenen die er plaatsgrijpen, te verstaan, moet men dus de zin begrijpen die de mensen als bestanddelen van de sociale realiteit aan hun daden geven. Deze wijziging van het perspectief, de herinvoering van de betekenis die de actoren geven, droeg bij tot de wijziging van de relatie die de vorser tot zijn onderzoeksobject heeft. De onderzoeker benadert het vanuit zijn subjectiviteit, vanuit zijn vermogen om zin te geven. Daarom is het belangrijk dat ook degenen die het meest in armoede zitten (waaronder zeker de generatiearmen) vanuit hun eigen situatie duidelijk kunnen maken welk effect een situatie of een maatregel op hen heeft, en dat er rekening wordt gehouden met hun manier van aanvoelen en hun kijk op een mogelijke oplossing of verbetering. (APGA, 1999: 7).

De eis om objectiviteit via wetenschappelijke methodes te bereiken naar het voorbeeld van de exacte wetenschappen, wordt dus in vraag gesteld. Door de subjectiviteit van de onderzoeker in de menswetenschappen te erkennen, wordt hij niet meer als onpartijdige rechter beschouwd: hij staat niet buiten de realiteit die hij onderzoekt en is zelf ook drager van waarden, van impliciete veronderstellingen. Een groot deel van zijn benaderingswijze maakt deel uit van de socialisering, van de algemene kennis, en behoort niet tot de concepten van zijn discipline: de sociologische analyse bestudeert niet enkel de algemene kennis, maar veronderstelt deze ook door de eigen manier van interpretatie (Watier, 2000). De breuk met de algemene en spontane betekenis van de niet-wetenschappers blijkt dus een valstrik te zijn.

Onder invloed van deze stromingen werden de methodes van de menswetenschappen geleidelijk gewijzigd en werden er 'kwalitatieve' onderzoeksmethodes ontwikkeld waarin de subjectiviteit van de actoren een plaats krijgt en waarbij rekening wordt gehouden met de betekenissen en motiveringen die ze meedragen. In tegenstelling tot de klassieke onderzoeken die voornamelijk de ordening, de stabiliteit en het evenwicht bestudeerd hebben, bieden de kwalitatieve methodes de mogelijkheid om, vertrekkende van de leefwereld van de actoren, de complexiteit van de wereld beter te vatten.

---

5 Of hermeneutische stroming, fenomenologische stroming, paradigma van de actor. Tot de grondleggers van deze stroming behoren o.a. Max Weber, George Herbert Mead en Alfred Schütz.

Bij de discussie over de positivistische opvatting van de sociale wetenschappen heeft J. Habermas een kritisch model voor de sociale wetenschappen voorgesteld. Kennis, schrijft deze auteur, wordt aangedreven door belangen, belangen van kennis, die technisch, praktisch of emancipatorisch kunnen zijn. Habermas hecht veel waarde aan het belang van de emancipatorische kennis. Hij wijst de sociologie de rol toe van kritische wetenschap die tot taak heeft “de ideologische vervormingen die voor de instandhouding en de rechtvaardiging van de heerschappij zorgen” (Haber, 1998: 40) te onthullen. Het doel van de sociale wetenschappen moet erin bestaan “voor de actoren zelf de omstandigheden van hun actie te verklaren, op kritische wijze de historische ervaringen en de huidige sociale ervaringen te belichten en al doende via een bevrijdende ‘bewustwording’ ervoor te zorgen dat de individuen en groepen een grotere greep op hun eigen geschiedenis krijgen.” (Haber, 1998: 41 – vertaling uit het Frans).

2.3. De kennis opgedaan in het echte leven en bij acties

Zoals we gezien hebben, kunnen de minstbedeelden een vitale kennis bijdragen aan de bestrijding van de armoede: een kennis die verband houdt met hun levenservaringen en die een zin draagt. Academics van hun kant brengen een theoretische, opgebouwde en geformaliseerde kennis in. Het samenbrengen van theorie en levenservaringen maakt het wel mogelijk de armoedeproblematiek in een globaler kader te begrijpen. Andere actoren kunnen nog een andere soort kennis en benaderingswijze bijdragen.

Eerlijkheidshalve moeten we hier toegeven dat het hier om een categorie gaat, die we onder de noemer ‘kennis van het veld en uit acties’ samengebracht hebben, bij gebrek aan een specifieke naam. Hiertoe behoren personen die niet de armsten zijn en die geen universitaire onderzoekers zijn. Het gaat erom bij de dialoog ook de administratieve, militante, politieke inbreng te betrekken, alsook die van mensen uit de sector zelf. Al deze actoren hebben niet enkel een eigen rol te vervullen, maar voeden ook de reflectie die doorslaggevend is bij de uitwerking van maatregelen inzake armoedebestrijding. Hun medewerking draagt bij tot de ontwikkeling van een globale en gecoördineerde aanpak⁶ van de armoedebestrijding.

Tot de potentiële deelnemers aan een dialoog behoren onder andere:

- maatschappelijk werkers, medisch-psychologische hulpverleners – uit de openbare of private sector: het zijn geprivilegieerde actoren inzake armoedebestrijding en hun deelname is dan ook evident;
- de sociale partners (vakbonden), de ziekenfondsen: in België vervullen deze actoren een belangrijke rol, met name bij het beheer van de instellingen van de welvaartsstaat (sociale zekerheid, interprofessionele akkoorden, ...);
- bepaalde administraties (van de federale Staat, de Gewesten of Gemeenschappen) die min of meer met armoede te maken hebben;
- het verenigingsleven dat een belangrijke plaats inneemt in de sociale sector;
- de politieke vertegenwoordigers: als verkozen vertegenwoordigers van het volk en als wetgever zijn ze onontbeerlijke actoren bij de armoedebestrijding. Zij moeten de bekommernissen van de burgers meer kracht bijzetten, ze doorgeven en in het algemeen belang handelen.

---

6 Deze eis wordt gesteund door de Verenigingen en werd in het samenwerkingsakkoord betreffende de bestendiging van het armoedebestand opgenomen. “Een beleid van maatschappelijke integratie is een inclusief, globaal en gecoördineerd beleid, dit wil zeggen dat het moet gevoerd worden op alle bevoegdheidsgebieden en dat een voortdurende evaluatie van alle ondernomen en overwogen initiatieven en acties daartoe vereist is.” (Artikel 1 van het samenwerkingsakkoord).

De aard van de kennis die elk van deze actoren ontplooit, hangt telkens af van de verschillende institutionele omstandigheden waarin de actoren zich bewegen. Deze kennis kan verband houden met de kennis van ‘het veld’ (maatschappelijk werkers, mensen uit de gezondheidssector, ...), met de verdediging van belangen van categorieën (van de werknemers door de vakbonden, van de zieken door de ziekenfondsen, van de werkgevers ...), met een expertise of met de toegang tot een bepaald soort informatie (de administraties, het Nationaal Instituut voor de Statistiek...) en ten slotte met een politieke vertegenwoordiging.

Met deze - onvolledige - opsomming van actoren kan reeds het heel bijzondere karakter van de dialoogmethode, die het Samenwerkingsakkoord invoert, aangetoond worden. “De bestrijding van de sociale uitsluiting is niet enkel meer een taak van personen die beroepshalve met de sociale actie bezig zijn, maar heden ten dage ook van artsen, advocaten, werkgevers, vakbonden...” (Berger, 1994: 136).

2.4. De dialoog: naar een ander proces voor de opbouw van kennis

Met de dialoogmethode wil men op een nieuwe manier kennis uitwerken, die van de ‘klassieke’ academische kennis verschilt. Ten eerste omdat de legitimiteit van de opgebouwde kennis niet op de eis van objectiviteit berust, maar op een bijzondere manier van opbouw die rekening wil houden met het standpunt van de personen die bij alle fasen van het onderzoeksproces betrokken worden (Humphries, Mertens en Truman, 2000: 6; Truman, 2000). Er is dus samenwerking tussen onderzoekers en andere deelnemers bij de definitie van de doelstellingen en de problematiek en is er ook participatie bij de keuze van de methode, de analyse van de gegevens, de formulering van conclusies en aanbevelingen. Het onderzoeksproject over armoede-indicatoren dat de Verenigingen Partners uitgewerkt hebben⁷, is een voorbeeld hiervan.

Voorts verschilt de in dialoog opgebouwde kennis van de academische kennis in haar doelstellingen: het doel is niet enkel beschrijven of analyseren, de bedoeling is veranderingen teweeg te brengen (Stringer, 1996). Veranderingen op vlak van het gevoerde beleid, maar ook veranderingen in het leven van de armsten die door het vormende effect van de participatie in het onderzoek middelen verwerven om een reflectie over hun levensomstandigheden op gang te brengen.

In feite tekent zich een nieuw concept af van de relatie tussen onderzoeker, onderzoeksobject en onderzoeksproces. De arme wordt niet langer enkel als onderzoeksobject beschouwd, maar wordt zelf ‘mede-onderzoeker’ (Cossette en Verhas, 1996). De onderzoeker, die vroeger heer en meester van de situatie was, aanvaardt om zijn werkzaamheden te oriënteren in functie van een dialoogproces dat hij met zijn partners aangaat (Truman, 2000). Zijn rol van ‘deskundige’ gaat over in die van ‘wegbereider’, die tot taak heeft “de actoren te steunen bij het rationeel stofferen van hun betoog” (Belin, e.a., 1995: 173) waarbij hij ook alles in een algemener perspectief plaatst. De onderzoeker steekt niet meer boven de sociale actoren uit, door bijvoorbeeld gebruik te maken van observatie of interviews, maar treedt in interactie en wisselt van gedachten met hen om “een kennis op te bouwen waarover de onderzoekers noch de actoren vóór het proces beschikken” (Belin, e.a., 1995: 6).

---

⁷ Zie in dit verband het hoofdstuk over indicatoren dat de tekst “voorstel inzake een nieuwe vorm van onderzoek betreffende de armoede in de actoren in België” herneemt.

Veel meer dan bij een gewone conversatie waarbij de uitwisseling minder van de partijen vergt, verplicht de dialoog de partners naar elkaar te luisteren en het woord dynamisch te voeren. “Elke partner integreert de tussenkomsten van de andere in zijn eigen actie. Het gaat er niet enkel om informatie over te maken maar ook om een gemeenschappelijke informatie uit te werken” (Cossette en Verhas, 1996: 164). “Kennis wordt relatie, wordt gemeenschappelijk opgebouwd, uitgewisseld, gedeeld” (Havelange en Pineau, 1999: 333). Kennis biedt een gelegenheid om een eigen verhouding tot zichzelf en de anderen te ontwikkelen. Een deelnemer die in een partnerschap geparticipeerd heeft, drukt het treffend uit: “Wij zien veranderingen bij de onderzoekers, maar ook bij ons, de kijk is niet meer dezelfde. (...) We staan allemaal op gelijke voet. We moeten dingen samen vinden. Niemand heeft een kant-en-klare oplossing” (FUNDP, LST en TROC, 1999: 23).

In dit perspectief blijkt de dialoog inhoudelijk op meer dan één vlak vruchten af te werpen.

- Door de verruiming van het onderzoeksveld tot de significante belevenissen van de actoren verschuift de blik en kunnen de verwachtingen, aan de verzuchtingen van de betrokken personen alsook de finaliteiten die ze toekennen aan het beleid dat hen betreft, opnieuw in het middelpunt van de analyse en het debat staan (Belin, e.a., 1995: 173).
- De kwalitatieve en begripsbevorderende benadering, waaraan de dialoog de voorrang geeft, draagt bij tot een evaluatie van de armoedebestrijding in termen van rechten (sociale, economische, culturele, politieke en burgerlijke) en van toegang tot deze rechten, in plaats van armoedebestrijding uitsluitend te definiëren met becijferde ‘strategische doelstellingen’ die naar de monetaire armoede verwijzen.
- Wanneer alle actoren die bij de armoedebestrijding betrokken zijn, rond de tafel gaan zitten benadert de dialoog het probleem op een globale en transversale manier wat aan het multidimensionale karakter ervan beantwoordt.

In het algemeen zijn het de thematische discussiegroepen waarin de verschillende partners van de interactie samenkomen, die een kennis opbouwen die nieuw is en die veranderingen op gang brengt. Deze praktijk verwijst naar de “Theorie van het Communicatief Handelen” die J. Habermas ontwikkeld heeft. Deze auteur stelt dat “de taal het enige medium is waarin onbelemmerd begrip mogelijk is. Spreker en luisteraar kunnen, vertrekkende vanuit de interpretatie van hun ervaringen, zoeken naar overeenstemming of begrip van een situatie zodat ze hun acties in consensus aan elkaar kunnen aanpassen” (Pourtois, Desmet en Lahaye, 1996: 106). Bij deze gelegenheid moet elke gedane uitspraak kunnen “worden tegengesproken volgens een bepaald aantal eisen in verband met de validiteit (validiteit van de significantie)” (Pourtois, Desmet en Lahaye, 1996: 107). Deze zoektocht naar een rationele consensus is voor de auteur de enige legitieme basis voor een morele of politieke autoriteit. De normen, waarden die eruit gepuurd worden, kunnen enkel als legitiem beschouwd worden indien ze standhouden tijdens een proces van ernstige beraadslaging. Habermas legt zo de basis voor een pragmatische politieke theorie (Outhwaite, 1996).

Door armoedebestrijding als gemeenschappelijk doel te definiëren, nemen alle samengekomen actoren deel aan een wederzijds ontdekken: het samenbrengen van kennis uit levenservaring, theoretische kennis en van kennis die verband houdt met het veldwerk. De confrontatie ervan ‘in alle respect’ biedt aan alle partners de gelegenheid om de eigen uitgangspunten inzake armoede en de middelen voor armoedebestrijding opnieuw in vraag te stellen.

- De onderzoekers stellen opnieuw hun hypothesen en hun methodologie in vraag en stellen hun onderzoeken open voor een kwalitatieve en begrijpende benadering van de armoede die het mogelijk maakt de betekenis te vatten die de armsten aan hun leven willen geven.

- Degenen die beleidsbeslissingen nemen en degenen die deze moeten uitvoeren, aanvaarden om hun standpunt in vraag te stellen en om zich over de logica van hun actie te laten ondervragen.
- Ten slotte, en dit is niet minder belangrijk, hebben de armen de mogelijkheid om uit hun sociaal isolement te geraken, zich bewust te worden van de factoren die hun situatie bepalen, en vandaar hun emancipatie op te starten, zodoende de macht verwervend die ze vaak missen om de voorwaarden van hun leven te veranderen (Brun, 1996).

3. De dialoog: participatie van de armen in het politieke leven

3.1. Participatie als maatstaf voor democratie en burgerschap

Lange tijd werd armoede beschouwd als een plaag die moest worden behandeld. De armen werden voornamelijk onderworpen aan verplichtingen en verboden. De hulp toegekend door de Commissies voor Openbare Onderstand (C.O.O.'s), de voorlopers van de OCMW's, werd gelijkgesteld aan een gunst. De 'bijstandtrekkers' hadden geen recht van spreken, zij ontvingen in stilte de hulp die men hen wilde verlenen. Met de uitbouw van de 'welvaarts'staat kregen de armen de mogelijkheid om bepaalde rechten te laten gelden. De sociale hulp werd zo ingevoerd om "éénieder in de mogelijkheid te stellen om een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid."⁸

Heden ten dage verandert de relatie tussen de Staat en de armen nog steeds. De idee van een participatie van de civiele maatschappij wordt inderdaad op alle niveaus van de maatschappij gesteund. We zullen ons hier toeleggen op de participatie van de armsten zoals ze gedefinieerd is in de beleidsnota 'Armoedebeleid' van de Minister van Maatschappelijke Integratie: "(...) de armen zelf gehoord worden en kunnen participeren in het beleid. Daarom zal hij [de minister], conform de dialoogmethode van het Algemeen Verslag over de Armoede, verder werken in een driehoeksoverleg: overheid – betrokken mensen – organisaties van het middenveld. (...) Hierdoor worden de organisaties waar armen het woord nemen, structureel bij het beleid betrokken" (Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2000: 3)⁹.

In een democratie zijn alle burgers gelijk en beschikken zij over dezelfde rechten¹⁰. Alle burgers kunnen bijvoorbeeld op gelijke wijze aan het politieke leven deelnemen: elke burger heeft stemrecht. Toch is zelfs de uitoefening van dit meest elementaire recht niet vanzelfsprekend. Bepaalde mensen uit de armste kringen zijn van het kiesproces uitgesloten, zoals de 'daklozen', anderen hebben moeite met de uitoefening van hun recht, zoals analfabeten of mensen die in een instelling verblijven (Schnapper, 1996).

Het burgerschap is ook een bron van burgerrechten (gewetensvrijheid, vrijheid van meningsuiting, vrijheid om zich te verplaatsen, te trouwen, op verdediging voor het gerecht ...) en een bron van sociale banden (elke burger heeft recht op eerbiediging van zijn waardigheid) (Schnapper, 2000).

8 Artikel 1 van de organieke wet van 8 juli 1976 betreffende de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn.

9 Bij de definitie van participatie op deze basis houden we geen rekening met de participatie zoals ze wordt voorgesteld door de promotoren van de actieve welvaartsstaat, waarover elders sprake is.

10 We wijzen er echter op dat vreemdelingen, zelfs die regulier in het Koninkrijk verblijven, niet het statuut van burger genieten en dus niet dezelfde politieke rechten hebben als de Belgische burgers.

De civiele, sociale en economische rechten van de armsten worden regelmatig ontkend ondanks het feit dat deze in de Grondwet en in meerdere internationale juridische teksten ingeschreven zijn. Deze rechten zijn echter van essentieel belang: hoe wil men anders de politieke gelijkheid waarborgen tussen individuen getekend door schrijnende sociale en economische ongelijkheden? “Wat is burgerschap voor wie zijn menselijke waardigheid niet kan beleven en niet erkend weet? Wat is burgerschap voor wie geen fatsoenlijke woning heeft, geen werk, geen sociale bescherming, kortom geen maatschappelijke erkenning?” (AVA, 1994: 402).

De kwetsbare bevolkingsgroepen die verschillende soorten van uitsluiting (van onderwijs, tewerkstelling, behoorlijke woonomstandigheden, toegang tot de gezondheidszorg ...) cumuleren, hebben dus meer kans op een deficit betreffende de participatie in het collectieve leven, of lopen zelfs het gevaar ervan uitgesloten te worden. In een maatschappij waar het produceren van rijkdom op de eerste plaats komt, valt volgens D. Schnapper de participatie in de gemeenschap samen met de directe of indirecte participatie in de productieactiviteit. Bevolkingsgroepen die niet aan de economische activiteit deelnemen, worden vaak van de traditionele vertegenwoordigingsmechanismen uitgesloten, of het nu om een politieke stembusgang gaat of om het engagement van de vakbonden (Schnapper, 1996; de Foucauld en Piveteau, 2000).

De Verenigingen die op het veld werken, herhalen vaak dat de participatie van de armsten niet vanzelfsprekend is:

- participatie veronderstelt een vertrouwensrelatie op lange termijn;
- door een vaak laag opleidingsniveau beheersen de personen die in armoede leven het taalgebruik niet heel goed. Het vergt enorme inspanningen van hen om hun mening te vormen en ze ook verstaanbaar uit te drukken, en van de partners is hiervoor een actieve luisterbereidheid van lange duur vereist;
- door de bestaansonzekerheid waarin ze leven, moeten de armsten vaak stappen ondernemen, op dringende problemen ingaan: de participatie in een collectieve gedachtewisseling is een voortdurend gevecht;
- ten slotte staan de armen vaak zeer sceptisch tegenover raadplegingen en overleg. Hoe moeten ze de soms zeer trage en oppervlakkige verandering van hun situatie beoordelen, vergeleken bij al de energie die ze in de gedachtewisseling steken? (VPAVA, 2000: 4-7).

De onzekere participatie van personen die in armoede leven moet dus onafgebroken gewaarborgd worden. Enerzijds omdat personen die in armoede leven veel meer hindernissen moeten nemen dan de meeste andere burgers om hun stem te laten horen. Anderzijds ook omdat ze in tegenstelling tot de klassieke belangengroepen (ter verdediging van een beroep of een instelling) niet over drukingsmiddelen beschikken zoals staking of boycot. Ze kunnen enkel de boodschap meegeven dat men ‘niet het recht’ heeft hen te vergeten. “Met andere woorden, [hun] eis om spreken, actie, participatie heeft een morele dimensie en situeert zich in een stadium dat de gewone belangenverdediging voorafgaat. Het is [hun] doel dat men ze op een dag effectief niet ‘kan’ vergeten, omdat dit dan het teken is dat ze opnieuw ‘nuttig voor de wereld’ geworden zijn” (de Foucauld en Piveteau, 2000: 254).

3.2. Waarin participeren en hoe? De participatie van de armsten wordt op alle niveaus van de maatschappij aangemoedigd

De participatie in de maatschappij is een credo van vele regeringsinstanties geworden.

- Verschillende internationale organisaties, zoals PNUD of UNICEF hebben de principes van participatie en overleg als bevoorrechte hefboomen voor ontwikkeling ingeschreven. In het laatste verslag over de menselijke ontwikkeling beschrijft het PNUD het recht op participatie als een essentieel recht waarmee alle andere mensenrechten kunnen worden gewaarborgd, inbegrepen de economische en sociale rechten alsook de ontwikkeling van organisaties vanuit de samenleving (PNUD, 2000).
- Op Europees vlak is één van de doelstellingen van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting - die door de staatshoofden van de Europese Raad van Nice goedgekeurd werden - om alle actoren te mobiliseren. Onder andere: "Op basis van de nationale gebruiken bewerkstelligen dat personen die in een uitsluitingsituatie verkeren, worden betrokken bij en zich kunnen uitspreken over hun situatie, het beleid en de acties die voor hen worden ontwikkeld." (Europese Raad, 2000: 10).
- Op regionaal en lokaal vlak worden eveneens initiatieven ter bevordering van de participatie gepromoot. Het programma 'Pauvreté 3' dat in Charleroi tussen 1989 en 1994 in het Waals Gewest georganiseerd werd, is er een voorbeeld van. In Vlaanderen bestaat de wil om een dialoog te voeren en meerdere thematische groepen zijn onder de auspiciën van de Vlaamse Intersectorale Commissie Armoedebestrijding (VICA) samengekomen.

Zoals men ziet, wordt de participatie van de armsten aangemoedigd en de mogelijkheden ertoe zijn talrijk en verschillend. Het volstaat echter niet de participatie te promoten om ze effectief te bereiken. Men moet ook precies omschrijven wat men concreet onder participatie verstaat.

Op de verschillende niveaus staan andere dingen op het spel. De participatie kan:

- min of meer ruim zijn, het kan om een afgebakend thema of om een algemenere thematiek gaan;
- informeel of geïnstitutionaliseerd zijn;
- punctueel of structureel gebeuren;
- een advies of een instructie zijn.

De Verenigingen waar de armsten het woord nemen, vragen met klem dat hun participatie hen echt de mogelijkheid zou bieden om de beleidslijnen te beïnvloeden. "Op politiek niveau moet gewaarborgd worden dat de armsten een echte plaats krijgen in het beheer van de projecten door de invoering van een participatie- en dialoogmodus zoals bij het Algemeen Verslag over de Armoede." (Lardinois, 2000: 3 – vertaling uit het Frans).

- De Verenigingen vragen dat de participatie van de armsten betrekking heeft op een globale armoedebestrijding op lange termijn. "Geen uitzonderingsmaatregelen voor de armen, geen steun, maar een algemene politieke aanpak op diverse domeinen, omschreven in termen van mensenrechten, die een regulerend optreden van de openbare instanties veronderstelt." (VPAVA, 2000: 2).
- Ze eisen een instrument dat de structurele en voortgezette participatie van de arme burgers en hun verenigingen waarborgt, dit in partnerschap met de openbare diensten en sociale partners en in overleg met de Gemeenschappen, de Gewesten en de lokale overheden (AVA, 1994: 418-419).

- Ze vragen dat de politieke prioriteiten bepaald worden in overleg met de mensen die in armoede leven en niet volgens de wisselvalligheden van de politieke agenda. Enkel onder deze voorwaarde zal men kunnen zeggen dat de dialoog de armsten in hun leefwereld engageert en betreft.

Voor een echt partnerschap met de armsten is het belangrijk dat bepaalde voorwaarden vervuld worden en moet aan bepaalde vereisten voldaan worden.

- Voor elke fase van het proces, vanaf de uitwerking van het beleid tot de uitvoering en de evaluatie ervan moeten modaliteiten ingevoerd en versterkt worden voor de participatie van alle betrokken overheden en personen, in het bijzonder van personen die in armoede leven (BMLIK, 2000).
- Het is vooral onontbeerlijk dat de partners die voor de dialoog samenkomen, zich als gelijken beschouwd en behandeld voelen. De partners moeten niet enkel een gevoel van gelijkwaardigheid ontwikkelen, maar ook een solidariteit opbouwen, een wil tot openheid met betrekking tot de ervaringen van de anderen (De Keeting, 1998). Dit veronderstelt dat men erkent dat iedereen, ook de armsten, aan de anderen iets kunnen leren en dit vergt van alle partners een luisterbereidheid en de permanente wil om dingen opnieuw in vraag te stellen: "Men moet tolereren dat niet iedereen zich op een perfecte manier uitdrukt en men moet de ideeën onthullen die zich achter de woorden verbergen" (Action-modèle in Charleroi, 1994: 72).
- Participatie heeft enkel zin indien ze uitmondt in verandering, in een transformerende actie.
- Ten slotte vergt een effectieve participatie van de armsten voldoende investeringen, zowel van tijd als van geld.

Participatie is niet enkel voordelig voor de armsten. De mogelijkheden en voordelen van participatie zijn ook van politieke aard:

- Dankzij een grotere betrokkenheid van de actoren - die samen de werkdoelstellingen bepalen, hun verschillende standpunten met elkaar confronteren en dan overstijgen - biedt de dialoog de mogelijkheid om een gemeenschappelijke visie uit te werken en samen concepten te vormen die door een groter geheel van de deelnemers gedragen worden. Door de uitwisseling van standpunten kan men de criteria voor het beleid inzake armoedebestrijding beter bepalen en de context waarin dit beleid kadert, beter begrijpen (PNUD, 2000).
- Omdat de beleidsverantwoordelijken aandacht besteden aan de levenservaringen van de armsten, ontwikkelen ze een globalere benadering van het te voeren beleid. Wanneer een beleid de armoede kan bestrijden, dan is dit positief voor heel de maatschappij en voor de sociale cohesie (APGA, 1999: 6).
- De analyse die voortvloeit uit een in dialoog ontwikkelde gedachtegang sluit nauwer aan bij de concrete realiteit van op het terrein, en hierdoor kunnen de overheden op een efficiëntere manier worden geïnterpelleerd. De antwoorden en oplossingen die in dialoog uitgewerkt worden, zetten vaak lijnen uit voor operationele maatregelen. Bovendien worden de moeilijkheden bij de toepassing van de maatregelen sneller gezien (Stringer, 1996).
- Door de dialoog kan men de methodologie van de evaluatie van het beleid beter omlijnen en indien nodig sneller verbeteren. De evaluatiecriteria die in functie van de impact van de maatregelen op het leven van de betrokken personen uitgewerkt worden, blijken relevanter te zijn. Door de dialoog kan men aan een continue evaluatie doen (Stringer, 1996).
- Via duurzame dialoogmechanismen bouwt men communicatiekanalen uit die een efficiëntere besluitvorming aan de hand van meer informatie toelaten (UNDP, 2000).

3.3. Participatie in de dialoog als bron van emancipatie

Wanneer men mensen die in armoede leven, helemaal bij de kennisopbouw en de uitwerking van maatregelen tot armoedebestrijding – die op hen gericht zijn – betreft, worden ze niet langer als onderzoeksobject of als gerechtigden op externe hulp beschouwd, maar worden ze subjecten. Ze nemen deel aan een dialoog die hen betreft en waarbij ze zich betrokken voelen. De interactie met andere actoren breekt niet enkel het isolement waarin ze vaak leven, maar biedt hen ook de mogelijkheid om hun levensomstandigheden op een nieuwe manier te analyseren. De participatie van de armsten aanmoedigen, betekent hun emancipatie aanmoedigen.

Volgens Pourtois, Desmet en Lahaye biedt de dialoogmethode de armsten de mogelijkheid om zich bewust te worden van hun ‘habitus’. Dit concept, overgenomen van Pierre Bourdieu, wijst het bestaan aan “van invarianten in de perceptie, van objectieve en gemeenschappelijke regelmatigheiden die eigen zijn aan een groep en waarvan het subject afhangt” (Pourtois, Desmet en Lahaye, 1996 : 108 – vertaling uit het Frans). Door eigen doelstellingen te bepalen en door deze met andere doelstellingen te vergelijken, kunnen de armsten de waarheid beter begrijpen en beheersen ze de determinanten van hun situatie beter, wat hen tegelijk ook de mogelijkheid biedt veranderingen teweeg te brengen. De dialoog, als taalinteractie gericht op het creëren van overeenstemming (Habermas), vormt dus niet enkel een bron van strikte en meer objectieve kennis van de sociale realiteit, maar is ook een middel tot emancipatie van degenen die eraan deelnemen (Brun, 1996: 131).

P. Freire spreekt van bewustmaking die het subject in staat stelt in kritische termen de dialectische eenheid tussen hem en het reële te vatten. Iedereen heeft het recht om vorm te geven aan de realiteit, zegt P. Freire. De emancipatie is dus het resultaat van een participatieproces waarvan de methodologie minstens even belangrijk of zelfs belangrijker is dan de inhoud zelf waarop deze participatie betrekking heeft. De dialoog kan dan een hefboomeffect hebben: “Hoe actiever de houding die mensen bij het onderzoek van hun thematiek aannemen, hoe dieper ze zich van de realiteit bewust worden, en doordat ze hun significante thematiek uitleggen, krijgen ze deze onder de knie.” (Freire, 1974: 93).

Voor het PNUD is de zelforganisatie van de armsten in hun gemeenschap de grondslag van de armoedebestrijding. Dit is het beste tegengif tegen het gebrek aan macht, één van de belangrijkste bronnen van armoede (UNDP, 2000: 12). Emancipatie gebeurt collectief, ondersteunen de Verenigingen waarin de armsten het woord nemen: “In onze verenigingen komen de armsten samen, nemen het woord in een collectieve benadering, bouwen en organiseren samen een gedachtegang, een uitwisseling vertrekkende van hun geschiedenis en hun ervaringen. Deze gedachtegang en deze uitwisseling vormen dan de basis voor de dialoog met anderen” (LST, oktober 2000: 2). “Door samen hun ervaringen, hun inzichten en ambities uit te spreken, overstijgen de armsten hun persoonlijke en individuele ervaringen. Zo groeit stilaan een algemene kennis van hun lijden, hun strijd en de overwinning die ze willen behalen” (BMLIK, 1999: 15).

4. *Struikelblokken, hindernissen en kritieken*

De Verenigingen waarin de armsten samenkomen, zijn het best geplaatst om vast te stellen hoe moeilijk het is om de ideale voorwaarden voor de dialoog te scheppen.

- De dialoog tussen partners is niet vanzelfsprekend. Hij vergt een ‘verplaatsing’ van alle actoren die afstand nemen van hun zekerheden en van hun klassieke denkschema’s. Het is een echte uitdaging om een constructieve dialoog aan te gaan waarbij de gesprekspartners ideeën confronteren en tegelijk respect voor elkaar hebben (Groupe de Recherche Quart Monde Université, 1999: 517). Elke partner draagt vooropgezette ideeën met zich mee over de dialoog en over de verschillende partners die hij ontmoet. Om de voorstellingen en angsten ten opzichte van de anderen te overstijgen: “het is belangrijk dat er enige duidelijkheid is rond de verwachtingen die de verschillende actoren ten opzichte van elkaar hebben en dat deze op elkaar afgestemd worden” (De Keeting, 1998: 5).
- Bij een dergelijk initiatief stelt zich de vraag in verband met de identiteit van elke partner zeer snel. Deze identiteit wordt op de proef gesteld, niet alleen bij de interactie tussen elke groep van partners maar ook binnen elke groep. De deelnemers aan een experiment ‘Partenariat-Logement’ (Partnerschap-Huisvesting) hebben vastgesteld welke belangrijke rol de verschillen tussen de partners spelen. Om het wederzijdse wantrouwen af te bouwen, raden ze de tussenkomst van een bemiddelaar aan die “ideologisch en affectief onafhankelijk is van de partners zodat enerzijds iedereen vrijuit kan spreken en uitwisselen en anderzijds de verschillende kennis met elkaar kan vergeleken en aan een permanente studie onderworpen worden” (FUNDP, LST en TROC, 1999: 51).
- De dialoog en de relaties tussen de partners struikelen over de moeilijkheid dat niet iedereen dezelfde taal spreekt. Taal is niet enkel een communicatiemiddel, maar dient ook als onderscheidingsmiddel en vormt in dit opzicht een bron van uitsluiting van de armsten die ‘linguïstisch onzeker’ zijn en vaak de minachting van anderen moeten ondergaan (Rousseau-Payen, 1996). Na een vaak korte en zeer chaotische schoolloopbaan hebben de armsten grote moeilijkheden met abstract en conceptueel taalgebruik en ze spreken liever met concrete woorden: hun woordenschat is ook niet zo rijk. Om de dialoog te waarborgen, moet men er steeds op letten dat iedereen begrijpt en begrepen wordt (APGA, 1999).
- De relatie tot tijd is een belangrijke factor bij de dialoog. Personen die in armoede leven kunnen zich niet aan te hoge ritmes aanpassen, terwijl de beleidsverantwoordelijken over het algemeen aan termijnen gebonden zijn. “We werken met [arme] mensen die nooit naar hun mening gevraagd werden, die jarenlang hebben moeten horen dat ze geen waarde hadden, die geleerd hebben om te zwijgen en om te doen wat van hen verwacht wordt.” (Recht-Op, s.d.: 2). De Verenigingen herhalen steeds dat voor een echte dialoog, die aan de armen effectief de mogelijkheid biedt om zich uit te spreken, een voldoende ruim tijdschema moet worden voorzien waarop de armen een vaste greep hebben. Het beleid en de Verenigingen vertrekken elk vanuit een andere logica: het beleid moet in relatief korte tijd maatregelen uitwerken en op de uitvoering ervan toezien, terwijl de Verenigingen doorgaans meer algemene maatregelen op langere termijn voorstellen waarvan de effecten pas na verloop van tijd zichtbaar worden (Vranken, e.a., 1997: 184). Academics moeten zich eveneens aan termijnen houden die ze niet altijd zelf controleren.

Voor een permanente en fundamentele participatie van de armsten moet de harmonisering van de verschillende ritmes echter gewaarborgd worden.

- Het gevaar bestaat altijd dat de verwachtingen van de armsten niet beantwoord worden, wat tot gevolg kan hebben dat hun gevoel van uitsluiting versterkt wordt. “Het niet slagen in het tot stand brengen van deze communicatie, nadat de doelgroep zich engageert en dus ook een aantal verwachtingen vooropstelt, versterkt de uitsluitingsmechanismen en maakt ‘de kloof’ voor de toekomst enkel groter.” (De Keeting, 1998: 5).
- Rekening houdend met de moeilijke levensomstandigheden van de armsten en met de inspanningen die ze moeten leveren om aan een gedachtewisseling op lange termijn deel te nemen, valt het hen soms moeilijk op langere termijn te participeren. Idealiter moet men erop toezien dat door de dialoog een vertrouwensrelatie opgebouwd wordt waarin de deelnemers zich goed voelen. Het is niet altijd gemakkelijk deze voorwaarden te vervullen bij veranderingen in de groepsstructuur (APGA, 1999: 44).
- Ondanks alle mogelijke methodologische schikkingen vervagen de krachtsverhoudingen niet helemaal bij de dialoog. Zelfs in een klimaat van wederzijds respect blijven de armsten benadeeld bij het proces. Al is het maar omdat de armsten van in het begin niet over dezelfde middelen beschikken: ze hebben geen toegang tot dezelfde informatie, gaan niet even gemakkelijk met taal om als onderzoekers (Weiskopf en Laske, 1996). De sociale positie van de partners, de belangen van de instelling waarvoor ze werken, zelfs de persoonlijke interesses van de deelnemers vervagen bij het proces nooit helemaal.
- Het overleg en de dialoog op lokaal vlak worden steeds meer aangemoedigd¹¹ omdat men ervan uitgaat dat de leden van een lokale gemeenschap het best geplaatst zijn om lokale oplossingen voor lokale problemen te formuleren. Dan bestaat wel het risico dat de dialoog op lokaal vlak aangemoedigd wordt, maar dat het nationale, Europese, mondiale beleid (macro-economisch beleid, monetair beleid, ...) indruist tegen het lokale beleid. “De verschillende partijen die betrokken waren bij het rapport, probeerden steeds te wijzen op het feit dat armoede een zaak is van algemeen belang. Zij beklemtonen dat de aanbevelingen en concrete voorstellen die zij hebben vooropgesteld, evenzeer betrekking hebben op de omstandigheden die tot armoede leiden als op de personen (als individu of als groep) die er het slachtoffer van zijn” (AVA, 1994: 400).

---

11 Zie bijvoorbeeld het LIFE-programma (Local Initiative Facility for Urban Environment) van het Programma voor Ontwikkeling van de Verenigde Naties (PNUD) waarmee men op lokaal vlak de participatie en de dialoog over de milieuproblemen die de armsten ondervinden, wil aanmoedigen.

5. De dialoog formaliseren

In het Algemeen Verslag over de Armoede hebben de Verenigingen waar de armsten het woord nemen, uitdrukkelijk de voortzetting en de formalisering van de dialoog gevraagd. Ze eisen een 'beleidsinstrument' dat een algemeen beleid inzake armoedebestrijding aanzwengelt en alle verschillende bevoegdheids- en uitvoeringsniveaus laat samenwerken (AVA, 1994: 418-420).

Op 5 mei 1998 werd een "Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestendiging van het armoedebeleid"¹² - dat kracht van wet heeft - ondertekend door alle ministers die met armoede en sociale uitsluiting te maken hebben. Dit akkoord werd door alle Parlementen van het land goedgekeurd en verscheen op 16 december 1998 en op 10 juli 1999 in het Belgisch Staatsblad.

In de considerans van dit akkoord wordt er uitdrukkelijk naar verwezen dat:

- bestaansonzekerheid, armoede en sociale, economische en culturele uitsluiting, zelfs voor één enkele persoon, op een ernstige manier afbreuk doen aan de waardigheid en aan de gelijke en vervreemde [sic] rechten van alle personen;
- het herstellen van de voorwaarden voor menselijke waardigheid en de uitoefening van de rechten van de mens, zoals bepaald in de Universele verklaring van de rechten van de mens en in de twee internationale verdragen inzake economische, sociale en culturele rechten en inzake burgerrechten en politieke rechten, een gemeenschappelijk doel is voor iedere overheid van het land;
- voortdurende en gecoördineerde inspanningen nodig zijn van elke overheid apart en van allen samen, voor het uitstippelen, het uitvoeren en het evalueren van het beleid tot bestrijding van de armoede;
- de sociale zekerheid prioritair is voor het behoud van de sociale samenhang;
- het nodig is de bestendiging van dit integratiebeleid te waarborgen, namelijk door het aanpassen van de ontwikkeling van de openbare dienstverlening;
- de betrokkenheid van alle personen bij dit integratiebeleid door de overheid moet gewaarborgd worden.

Dit akkoord richt het Steunpunt op en voorziet in artikel 5 § 2 dat het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, om de doelstellingen (van § 1) waar te maken, "de verenigingen waar de armen het woord nemen op een structurele en bestendige manier bij zijn werkzaamheden betreft, hierbij gebruikmakend van de dialoogmethode zoals ze ontwikkeld werd bij het totstandkomen van het Algemeen Verslag over de Armoede". (B.S. van 10 juli 1999, 2de ed.). De dialoogmethode wordt dus in een wettekst gegoten en vormt het antwoord van de overheid op een bottom-upproces dat reeds meerdere jaren vanuit de Verenigingen aan de gang is.

In dit akkoord werden dus de pijlers van de dialoog gedefinieerd (of soms geschetst): de organisaties waar de armen het woord nemen, het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting en de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie.

---

12 De volledige tekst van het samenwerkingsakkoord staat in bijlage 2.

5.1. Het Collectief van de Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede

De Verenigingen die aan de redactie van het Algemeen Verslag over de Armoede deelgenomen hebben, hebben met enkele andere verenigingen een collectief gevormd, het 'Collectief van de Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede'.

Heden ten dage telt het collectief 16 Verenigingen uit de drie Gewesten van het land. De Duitstalige Gemeenschap is helaas niet vertegenwoordigd. Al deze verenigingen hebben als hoofdkenmerk dat ze het woord van de armsten binnen hun organisatie naar boven laten komen. Voor de rest hebben ze elk een specifiek karakter. In een document over de samenwerking tussen het Collectief en het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, waar het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting gehuisvest is, wordt de eenheid van de groep van verenigingen aan de hand van de volgende vier criteria beschreven:

- "de voorrang aan de armsten is het referentiepunt
- de Verenigingen brengen de armsten samen die er het woord nemen en personen die met hen solidair zijn. Zo ontstaat er een kracht, waardoor de armsten zelf op het voorplan komen te staan. De Verenigingen zijn het resultaat van de wil van de armsten, gesteund door mensen die solidair willen zijn met hen, om gemeenschappelijke mogelijkheden tot emancipatie te ontwikkelen, en tot verzet tegen de armoede
- de Verenigingen hebben allen een lange voorgeschiedenis met de armsten
- de Verenigingen bouwen een permanente dialoog op met de armsten om een gedegen kennis van de armoede te verwerven en te verdiepen. Dit veronderstelt een engagement op lange termijn." (VPAVA, 1996: 1).

In hetzelfde document worden de opdrachten van het Collectief vermeld:

- "de stem van de armsten laten horen en hun denken kenbaar maken doorheen de dialoog met de afgevaardigden;
- de werkmethode, waarmee geëxperimenteerd werd gedurende de uitwerking van het Algemeen Verslag over de Armoede, blijven garanderen; tevens garant staan dat het referentiepunt steeds de armsten en hun strijd zal zijn;
- op grond hiervan bijdragen tot de voorbereiding van de interministeriële conferenties" (VPAVA, 1996: 1).

Met het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting vervolgt het Collectief de doelstelling om "de deelname van de armsten te versterken samen met hun officiële erkenning als partners in het proces van besluitvorming" (VPAVA, 1996: 2).

Het Collectief vergadert elke maand met het Steunpunt en tijdens deze vergaderingen worden het ritme, de werkthema's en de fundamentele oriënteringslijnen van de gedachtewisseling met het Steunpunt besproken en worden de meningen geuit over actuele politieke en sociale feiten. De Verenigingen en het Steunpunt wisselen ook informatie uit.

Dit Collectief bewaakt, met name via zijn vertegenwoordigers in de Begeleidingscommissie van het Steunpunt¹³, de eerbiediging van de fundamentele principes van de dialoog.

13 De Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting begeleidt de werkzaamheden van het Steunpunt en bewaakt de methodologie en de goede vooruitgang van het Verslag. Voor de samenstelling van deze commissie, zie bijlage 4.

5.2. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Het Algemeen Verslag over de Armoede was een compleet nieuwe ontwikkeling. Het antwoord van de regering was al even vernieuwend: een openbare dienst wordt met de opdracht belast de Verenigingen waar de armen het woord nemen te ondersteunen, zonder ze hierbij te vertegenwoordigen, om de dialoog tussen de Verenigingen en de beleidsverantwoordelijken te structureren.

Artikel 5 van het Samenwerkingsakkoord preciseert de opdrachten van het Steunpunt:

- informatie over bestaansonzekerheid, armoede, sociale uitsluiting en toegang tot de rechten inventariseren, systematiseren en analyseren op basis van vooraf bepaalde indicatoren;
- concrete aanbevelingen en voorstellen doen om het beleid en de initiatieven tot voorkoming van bestaansonzekerheid, tot bestrijding van de armoede en tot integratie van personen in de samenleving te verbeteren;
- minstens om de twee jaar een verslag opmaken;
- op verzoek van één van de ondertekenende partijen, van de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie of op eigen initiatief adviezen uitbrengen of interimverslagen opmaken over ieder vraagstuk dat betrekking heeft op een gebied dat tot zijn opdrachten behoort;
- structureel overleg organiseren met de armsten.

Een van de wezenlijke kenmerken van de werkmethode die binnen het Steunpunt ontwikkeld wordt, is bijgevolg dezelfde methode als de werkmethode van het Algemeen Verslag over de Armoede toegepast werd.

5.3. De Interministeriële Conferentie Sociale Integratie

De Interministeriële Conferentie Sociale Integratie, die op vraag van de auteurs van het Algemeen Verslag over de Armoede opgericht werd, is een permanente samenwerkingsstructuur tussen de federale Staat, de Gewesten en de Gemeenschappen die tot doel heeft de coherentie van de maatregelen inzake armoedebestrijding te waarborgen.

Ze wordt voorgezeten door de Minister van Maatschappelijke Integratie en is samengesteld uit alle ministers van de federale staat, de Gewesten en de Gemeenschappen die bevoegd zijn voor materies die met armoede te maken hebben. Het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, vertegenwoordigd door het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, woont de Conferentie bij en is bij de voorbereidende werkzaamheden betrokken.

- Het Steunpunt vergadert regelmatig met de Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede om naar hun gedachtegang en hun prioriteiten te luisteren en om ze over de werkzaamheden van de Interministeriële Conferentie in te lichten.
- Het Steunpunt voert onderzoeksopdrachten uit en maakt nota's over verschillende kwesties op. Sommige dossiers die in het Steunpunt uitgewerkt worden, worden op de dagorde van de Interministeriële Conferentie geplaatst, andere niet.
- Het Steunpunt kan op vraag van één van de ondertekenende partijen van het samenwerkingsakkoord, van de Interministeriële Conferentie of op eigen initiatief adviezen uitbrengen of interim-verslagen opmaken over ieder vraagstuk dat betrekking heeft op een gebied dat tot zijn opdrachten behoort.

6. *Dialogoog binnen de verenigingen*

Hierna volgt in een ander lettertype een tekst van het Collectief van de Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede. Deze tekst beschrijft het kader en de principes waarmee de Verenigingen binnen hun eigen organisaties werken en zodoende onder andere de dialogoog voorbereiden die ze met het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting voeren.

*****

Wat dient er binnen een vereniging plaats te vinden opdat een constructieve dialogoog tussen de armen en het beleid mogelijk zou zijn? Alle facetten van het leven van de armen worden door de armoede bepaald. Wanneer zij deze kennis van de armoede delen met een beleidsorgaan is dat het resultaat van een gans proces binnen de verenigingen. Een proces van 'in contact komen met', 'betrekken bij de werking', 'mondig worden' en 'structureel werken' met de armen. Dit proces, dit werk binnen de verenigingen, willen wij hier toelichten. Centrum Kauwenberg uit Antwerpen, één van de verenigingen, beschrijft allereerst concreet haar werking. Daarna worden enkele basisvoorwaarden beschreven om tot dialogoog met de armsten te komen.

6.1. De werking van een vereniging: Centrum Kauwenberg

6.1.1. De eerste stap: het zoeken van de armsten

Wij vertellen niets nieuws wanneer we stellen dat de armsten uitermate geïsoleerd leven. Zij nemen haast geen deel aan de maatschappij en leven, onder meer uit schaamte, in hun eigen wereld. Armoede is immers: *“een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen.”*¹⁴ De eerste stap voor de verenigingen is dan ook steeds het opzoeken van de armsten. Aan deze eerste stap wordt vaak weinig aandacht geschonken. Wij willen er hier graag iets langer bij stil staan. Hoe kom je als organisatie in contact met mensen in armoede? Hoe en waar grijpt het eerste, uiterst belangrijke gesprek plaats?

- **Individuele begeleiding en ondersteuning**

De mensen in armoede bereik je niet door onrechtstreeks contact. Affiches, brochures, papieren acties allerlei om de vereniging bekend te maken in die wijken van de stad waar armoede heerst, schieten hun doel voorbij. Contact met de armsten leg je rechtstreeks, oog in oog en met een voorzichtig gesprek.

Een eerste contact kan ontstaan naar aanleiding van een vraag vanwege de armsten. Men is bijvoorbeeld op zoek naar hulp bij administratieve verplichtingen, financiële problemen of problemen rond plaatsing van de kinderen, huisvesting, voeding,

14 VRANKEN, J., GELDOF, D., VAN MENXEL, G. (e.a.) (2000), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2000*. Leuven: Acco, p. 42.

meubilair, gezondheid... Ingaan op deze vragen kan een middel zijn om mensen bij het groepsproces te betrekken, maar is geen doel op zich. Wij wensen immers emancipatorisch en structureel te werken, niet caritatief. Meestal wenst een mens in armoede trouwens allereerst gehoor te vinden. Iemand die oprecht luistert naar hun problemen. *“Het zit me tot hier...”* Daarna komt dan de vraag naar hulp bij een probleem.

Mensen in armoede ervaren hulporganisaties vaak als een bedreiging. Er heerst een diep wantrouwen tegenover de hulpverlener. *“Die gaat zich in mijn gezin gaan moeien. Die gaat van alle kritiek hebben.”* De medewerker moet uiterst voorzichtig zijn bij het eerste contact. Oorzaak van het wantrouwen blijkt vaak de vrees dat de hulpverlener het initiatief zal nemen tot plaatsing van de kinderen. Dit diepgewortelde wantrouwen neem je niet weg in één keer. Gaandeweg groeit bij de armen het vertrouwen in de vereniging en het besef dat het geen klassieke, opgelegde hulpverlening betreft. Bij de eerste kennismaking is het echter zaak het wantrouwen niet aan te wakkeren.

- **De netwerken van de armsten**

Eén van de kenmerken van armoede is de onbestaande of beperkte mantelzorg waar mensen in armoede gebruik van kunnen maken. Relaties met familie zijn vaak vertroebeld of de familie is eveneens opgeslokt door de dagelijkse overlevingsstrijd. De kring van vrienden en kennissen is weinig stabiel, maar toch uitermate belangrijk wanneer je als medewerker van een vereniging op zoek gaat naar de armsten. Wanneer je bijvoorbeeld naar een gezin gaat dat in acute crisis is, ontmoet je daar vaak kennissen en vrienden van dat gezin die ook omwille van de crises daar zijn en die je nog niet kende.

Nog belangrijker is het feit dat armen die actief zijn in de werking vrienden en kennissen uitnodigen om deel te nemen. Vaak komen deze vrienden de eerste maal mee om hun kinderen in de zogenaamde kinderclub in te schrijven. De kinderclub op woensdagnamiddag is één van de activiteiten die door de Kinder- en Jeugdwerking van Kauwenberg georganiseerd wordt. Voor de ouders is er dan ‘instuif’ in het centrum. Indien de vrienden in de werking stappen, wordt het bestaande netwerk van de armen versterkt en uitgebreid. Soms ontstaan ook nieuwe netwerken van mensen, die elkaar via de vereniging leren kennen. Deze mensen gaan elkaar ook buiten de vereniging opzoeken en werken zo aan elkaars mondigheid¹⁵. De werking van onze vereniging gaat dus ook gewoon door zonder de aanwezigheid van medewerkers!

Buiten deze vertrouwde omgeving is hun mondigheid nog beperkt, maar de vertrouwde omgeving, het netwerk, groeit. Voor mensen die totaal geïsoleerd zijn, betekent de vereniging vaak de geboorte van een eerste netwerk.

---

15 Opgemerkt dient wel dat reeds bestaande netwerken ook kunnen leiden tot het afhaken van mensen. Men wil wel deelnemen aan de werking maar de partner, vrienden of familie voelen zich hierdoor bedreigd en oefenen druk uit om de vereniging ‘te laten vallen’.

Langdurig engagement van medewerkers is een duidelijk pluspunt. Doorheen de jaren hebben zij een eigen netwerk met de armen weten op te bouwen. Zo'n volgehouden, lange inzet helpt het wantrouwen bij de armen te verminderen en vereenvoudigt het opnieuw betrekken bij de werking wanneer iemand afhaakt.

- **De straat en de huisbezoeken**

Een aantal medewerkers van ons centrum wonen in dezelfde wijken als de mensen in armoede ¹⁶. Daar ontmoeten zij nieuwe mensen die ze bij de werking van de vereniging wensen te betrekken. De supermarkt blijkt bijvoorbeeld een ideale plek voor een eerste gesprek. Verplaatsingen door de wijk of door de stad gebeuren bij voorkeur per fiets of gewoon te voet. Wanneer men dan iemand ontmoet, is het belangrijk tijd te nemen voor een gesprek. Zinnen als "*Ik heb nu niet veel tijd want ik moet nog ergens zijn, maar een volgende keer...*" vergroten het wantrouwen van de mens met wie je praat, zowel bij bekenden als bij nieuwe mensen. Hij of zij moet voelen dat je tijd maakt en dat je echt luistert. Op straat moet je m.a.w. oog hebben voor het niet geplande moment.

Huisbezoeken aan door ons gekende gezinnen vormen een constante doorheen de werking. Het proces van 'ontmoeten' en bij de werking betrekken is immers niet éénmalig. De dagdagelijkse strijd van 'hier en nu' overleven, de strijd tegen de concrete armoede, maakt dat mensen afhaken. Plots komen ze niet meer langs. Huisbezoeken vormen dan het gepaste middel om ze opnieuw bij de werking te betrekken. Dat dit het werkingsproces traag en langdurig maakt, is geen bezwaar. Wij dienen voortdurend diegenen die afhaken opnieuw op te pikken. Zo niet loop je het risico binnen de werking enkel verder te gaan met de sterksten. Kiezen voor de armsten vraagt een voortdurende aandacht voor het 'betrekken bij de werking', zelfs voor hen die de vereniging al jaren kennen.

In de huizen van mensen die je reeds kent, ontmoet je vaak nieuwe mensen. Steeds opnieuw blijken ook zij getekend door de armoede.

Individuele ondersteuning zoals het begeleiden van mensen die we reeds kennen naar bijvoorbeeld het ocmw of de dokter kan eveneens leiden tot het ontmoeten van anderen. Naast de supermarkt blijkt ook de wachtkamer een geschikte plek voor een eerste gesprek.

De werking van een vereniging start vanaf het eerste contact van de vereniging met een mens in armoede. Elk contact is het begin van een groepsproces, van een grotere mondigheid, zelfs als die iemand de werking niet kent. Het eerste contact mag vooral het wantrouwen niet aanwakkeren.

Dit wantrouwen wordt afgebouwd via zogenaamde '*activiteiten met een lage drempel*'. Na het eerste contact wordt getracht de persoon en het ganse gezin bij deze activiteiten te betrekken.

---

16 De wijken 'Den dam' en 'Seefhoek'.

6.1.2. Activiteiten met een lage drempel

Binnen Centrum Kauwenberg vinden 'lage drempel-activiteiten' plaats. Zo is er de dagelijkse 'instuif'. 's Middags en 's avonds is het centrum open voor een tas koffie en een gesprek. Soms komen twee mensen opdagen, soms dertig. Er is tevens ruimte voorzien voor individuele ondersteuning, bijvoorbeeld de mogelijkheid om het hart te luchten onder vier ogen. De instuif, net als andere activiteiten met een lage drempel, heeft drie doelstellingen: het verder wegnemen van het wantrouwen van de deelnemers ten overstaan van de organisatie, de beleving van het groepsgevoel en de ervaring van te behoren tot een grotere groep. Dit 'bijhoren' bij de vereniging is vaak een uitdieping van de identiteit. Op de vraag 'wie ben ik' volgt immers meestal het antwoord 'ik behoor tot die groep, tot die vereniging'. "Ik behoor tot de mensen van Kauwenberg," bouwt de identiteit, het zelfbewustzijn van de armen mee op.

Verder organiseert Kauwenberg feesten en uitstappen. Kerstmis, Pasen en Sinterklaas zijn bijvoorbeeld ideale momenten voor een gezellig feest in grote groep. Op deze feesten en uitstappen primeert uiteraard de 'feestervaring'; het concreet beleven en uiten van het groepsgevoel.

Wanneer wij iemand leren kennen nodigen wij hem of haar meestal uit deel te nemen aan deze activiteiten met een lage drempel. Ook bij deze activiteiten is er alom dialogo in de letterlijke zin aanwezig: er wordt samen gesproken. Meestal is de toon van de gesprekken luchtig, maar ook dan kan je, als je aandachtig luistert, heel wat informatie vanuit de concrete beleving van de armoede horen. Regelmatig komt ook de dagelijkse overlevingsstrijd van de mensen aan bod. De gesprekken gaan dan over de kinderen, hun school, over een uithuisdrijving, een beslag, dreigende kinderplaatsing, gezondheidsproblemen, schulden, rekeningen, uitkeringen, werk, verslaving ...

Luisteren naar wat mensen in armoede willen zeggen, de boodschap 'horen' die ze willen overdragen, vereist trouwens een aantal vaardigheden van de luisteraar. Mensen in armoede hanteren immers een beperkte, doch krachtige woordenschat. Verder hebben bepaalde woorden, zoals het woord 'gezin', vaak een zeer emotioneel geladen betekenis gekregen door hun ervaringen. Wil je de armen begrijpen dan moet je zeer aandachtig luisteren om hun taal daarna correct te kunnen 'decoderen'. "Gij hebt mij een tas koffie gegeven," kan dan bijvoorbeeld correct begrepen worden als "Gij hebt mij als mens, als persoon behandeld."

De groepservaring wordt vervolgens verder versterkt in de zogenaamde 'groepen'. Groepsbijeenkomsten gaan over de directe beleving van armoede en uitsluiting en alles wat daarmee te maken heeft.

Er wordt dieper ingegaan op problemen en thema's, vaak met het oog op het veranderen van mechanismen van uitsluiting in de maatschappij.

6.1.3. De groepen

Meestal begint een samenkomst van een groep met het vertellen van wat de deelnemers de voorbije weken hebben meegemaakt. Dit kunnen zowel positieve als negatieve ervaringen zijn. Ofwel gaat men dan dieper in op een thema dat iemand aanbrengt ofwel wordt er gewerkt rond een vooraf bepaald thema. Regelmatig vinden samenkomsten in groep plaats in het kader van een project. Dit project kan wetenschappelijk onderzoek zijn of het formuleren van beleidsadviezen naar overheden toe. Het betreft hier bijvoorbeeld het opstellen van rapporten rond onderwijs of gezinsondersteuning. Daarnaast komen groepen samen in het kader van samenwerking met andere verenigingen (bijvoorbeeld de maandelijkse Volksuniversiteit van ATD). Vaak neemt een instantie (Kind en Gezin, CLB¹⁷, scholen ...) deel aan de groepssamenkomst. Zo ontstaat een rechtstreekse dialoog tussen armen en samenleving, meer bepaald die diensten die regelmatig in contact komen met de armen.

Centrum Kauwenberg telt een groep 'werkende vrouwen', een groep 'jongvolwassenen', drie vrouwengroepen (opgedeeld per leeftijd), en een 'mannengroep' (10 tot 25 vaste deelnemers per groep). De begeleiding moet niet zozeer oplossingen of antwoorden aanbieden als wel de deelnemers naar elkaar oriënteren. Zo geven mensen ondersteuning aan elkaar en raad over hoe problemen aan te pakken.

Deelnemen aan groepsgesprekken, binnen of buiten Kauwenberg, vraagt heel wat van mensen die in armoede leven. Men moet allereerst het '*hier en nu*' kunnen overstijgen, kunnen vooruit kijken. Daarnaast moet men het vaak gekoesterde zwart-wit denken kunnen laten varen. Het denken in termen van '*wij*' en '*zij*', waarbij '*wij*' natuurlijk goed zijn en '*zij*' per definitie slecht. Nuanceren dus. Ten derde dient men voorbij de angst te gaan, niet te zwijgen uit schrik, vertrouwen te hebben in de groep. Verder moet men over zogenaamde '*copingsstrategieën*' voor mislukkingen beschikken. "*Sommige dromen kunt ge gewoon niet waar maken. Zo wilde ik doodgraag Frans leren, maar dat ging niet, daar was ik nie slim genoeg voor. Dan geeft ge dat beter op en kiest ge nen andere droom, anders gaat ge ongelukkig worden. Nu is dat bij mij vast werk vinden.*" Tot slot moet er gewerkt worden aan de mogelijkheid tot abstraheren, tot veralgemenen. Men dient de eigen situatie te plaatsen binnen vele situaties bij vele mensen en zodoende ook op te komen voor de gelijkaardige situatie van anderen. Dit leren spreken in naam van anderen is cruciaal voor de dialoogmethode. Zeker indien de armsten rechtstreeks praten met beleidsorganen ¹⁸. Het beleid wenst immers algemene maatregelen ten voordele van zoveel mogelijk mensen op te stellen.

17 Centrum voor LeerlingenBegeleiding

18 Centrum Kauwenberg, heeft in dit verband een video gemaakt "*In naam van ieder van ons*", die de verenigingen kan helpen bij het leren spreken in naam van anderen door de armen.

We staan niet vaak genoeg stil bij het feit dat mensen die vanuit de armoede over die armoede praten al deze voorwaarden moeten kunnen vervullen. Nuanceren, veralgemenen, spreken in naam van anderen ... Voor mensen die niet in armoede leven lijken deze vaardigheden vanzelfsprekend, alsof ze aangeboren zijn. Maar dat zijn ze niet ! Men dient ze te leren. De medewerkers van onze vereniging kunnen (ons inziens) deels als 'tolk' optreden van hen die, vol verbittering en woede, nog niet in staat zijn te nuanceren en te veralgemenen. Zo werkt de dialoogmethode, via de verenigingen, minstens onrechtstreeks en kan men de 'zwaksten' garanderen dat ook hun stem gehoord wordt. Tevens kunnen zo mensen die (nog) niet in het groepsproces van de vereniging betrokken zijn zo gehoord worden via de medewerkers die met hen praten.

Sinds het *Algemeen Verslag over de Armoede* (1995) staat de dialoogmethode als middel van contact tussen beleid en armen, met de verenigingen als tussenschakel, hoog aangeschreven. Terecht. Het is echter belangrijk te onderstrepen dat de dialoogmethode niet beperkt mag worden tot dit delen van kennis met beleidsorganen. Ieder gesprek kan een dialoog zijn, een overdracht van kennis. Tenminste wanneer de gesprekspartners tot luisteren bereid zijn en begrip hebben voor elkaars visie. De dialoog met de armsten is dan ook geen eindresultaat, maar een constante doorheen heel de werking van de verenigingen. *Het is elke rechtstreekse en open communicatie tussen de arme gezinnen en partners die zich samen met hen willen inzetten om te zoeken naar nieuwe of verbeterde structurele maatregelen om de armoede aan te pakken* ¹⁹. De dialoogmethode blijkt zo de aangewezen weg te zijn om maatschappelijke structuren bloot te leggen. Maatschappelijke structuren die leiden tot het voortbestaan (en de toename !) van de armoede en sociale uitsluiting in onze maatschappij ²⁰.

6.2. Algemene voorwaarden voor de dialoog met de armen

Algemeen gesteld werkt iedere vereniging van armen rond drie elementen :

1. de *maatschappelijke context* van de armoede (de verandering van de uitsluitingsmechanismen in onze maatschappij),
2. de *persoonlijke situatie* van de armen (objectief meetbare indicatoren zoals huisvesting, schuldenlast, scholingsgraad, werkloosheid ...),
3. de *bestaanservaring* van de armen zelf (beleving van armoede als persoonlijke schuld, diepe schaamte, negatief zelfbeeld...).

Individueel legt ieder van de zestien verenigingen uit *Het Collectief* de klemtoon in hun dagelijkse werking anders. Deze verschillen kunnen voortvloeien uit een enigszins andere visie of te maken hebben met beperkingen inzake lokalen, personeel of subsidies.

19 Naar: De Beweging van Mensen met een Laag Inkomen en Kinderen, *Samen gaan we vooruit*. (2000), Oostende-Gent, p.: 34.

20 Dit neemt niet weg dat andere methoden van armoedebestrijding zoals de methodiek rond ervaringsdeskundigen eveneens verdienstelijk zijn.

Alle elementen zijn echter nauw met elkaar verbonden en dienen, los van de gelegde klemtonen, een eigen plaats te krijgen in de werking van een vereniging. Het strikt scheiden van deze drie elementen is immers onmogelijk. In elk aspect van de werking (groepssamenkomsten, individuele ondersteuning...) komen deze drie elementen steeds opnieuw samen naar voren. Klemtonen leggen kan, het volledig van elkaar scheiden niet.

In de vaak gebruikte definitie van armoede van het onderzoeksteam van prof. Vranken luidt de eerste zin : "*Armoede is een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan.*"²¹ . Een vereniging kan niet aan armoedebestrijding doen zonder dit '*netwerk van uitsluitingen*' bloot te leggen, er de aandacht van de beleidsmakers en de samenleving op te vestigen, alternatieven voor te stellen en te streven naar participatie van de armen aan het beleid.

Vele verenigingen verstrekken informatie naar de samenleving (informatiebrochures, -avonden, contacten met de pers, rapporten, getuigenissen...) en/of voeren acties om flagrante mistoestanden aan te klagen. Daarnaast wordt er binnen de verenigingen intensief gewerkt rond beleid en beleidsparticipatie. Dit gebeurt meestal in groep. Door het samenbrengen van de armen in groep ontstaat een 'herkenning' van hun situatie en het inzicht dat armoede geen lot is, niet de eigen schuld, maar een onrecht dat te veranderen is. Zo leert men dat men niet als enige problemen ondervindt, maar dat anderen hetzelfde meemaken. Dit maakt dat ze niet schuldig zijn aan hun situatie en dat die situatie kan veranderen. Vanuit dit besef kan men gaan zoeken naar manieren om "*de dingen te veranderen*" . Zo ontstaan binnen de vereniging groepen die taak- en beleidsgericht werken (b.v. naar huisvesting, tewerkstelling of onderwijs toe).

Deze taakgerichte aanpak verloopt in verschillende fasen:

- keuze van een onderwerp dat relevant is voor de groep en de armoedebestrijding, dat genoeg potentieel aan ervaringen in de groep bevat en waar perspectieven voor dialoog bestaan
- verzamelen en uitwisselen van ervaringen
- toetsen van ervaringen aan de realiteit: hoe kadert deze ervaring in de reglementering of de wetgeving aangaande het thema, is hier sprake van een structurele mistoestand of ligt het probleem bij de uitvoering of de uitvoerder
- afstand nemen van de persoonlijke ervaring en het detecteren van knelpunten uit deze ervaringen
- formuleren van veranderingsvoorstellen
- in een volgende fase wordt aan een dossier gewerkt. De groepswerker verzamelt het materiaal van de groep, kadert het in een maatschappelijke probleemstelling.

21 VRANKEN, J., GELDOLF, D., VAN MENXEL, G. (e.a.) (2000), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2000*. Leuven: Acco, p. 42.

- er wordt met de groepsleden gezocht waar de beleidsadviezen aan de man gebracht moeten worden en op welke manier we ook elders interesse kunnen wekken

Dit hele proces kan een jaar en langer duren. Elk van deze fasen heeft zijn eigen kenmerken en problemen. Fasen lopen ook door mekaar.

- De informatieronde vergt vertrouwen. Er komen persoonlijke verhalen op tafel. In de groep wordt aandacht besteed aan de groepsregels en de opvolging ervan.
- Het omzetten van ervaringen in knelpunten die los staan van de individuele ervaring vergt begeleiding in afstand nemen.
- Veranderingsvoorstellen formuleren gebeurt in fasen. Alle voorstellen dienen in eerste instantie op tafel te komen. Nadien wordt er gekeken welke voorstellen relevant zijn voor de diensten of het beleidsniveau waarmee we in dialoog gaan.
- Het dossier wordt gemaakt door een werker van de vereniging. In dit dossier wordt het thema breder gekaderd en de werkwijze beschreven. Op deze manier kan het beleid waarmee in dialoog gegaan wordt, rekening houden met de voorgeschiedenis en eventueel de afbakening van het thema.
- De inhoud van het dossier wordt terug gekoppeld naar de groep. Dit betekent opnieuw één of meer samenkomsten. Een dossier van 20 à 30 pagina's lezen armen niet zomaar op een avond om er dan hun bedenkingen bij te geven.
- Het zoeken naar strategieën om met dit dossier de dialoog aan te gaan vergt kennis van organisaties en beleidsniveaus die een rol spelen in het gekozen thema. Er dient ook nagedacht te worden over het doel dat we willen bereiken en de energie die we er kunnen (willen) insteken.
- Contacten met het beleid gebeuren met een vertegenwoordiging van de groep. Elk contact moet voorbereid worden: wat vertellen we, wat vragen we, wie vertelt wat... Zoeken naar een presentatievorm waar de vertegenwoordigers zich in kunnen vinden vraagt tijd en creativiteit. Armen worden soms onzeker als ze de punten waar ze maanden over gepraat hebben en kennis over opgebouwd, moeten doorgeven aan een hoge personaliteit of in een groep met een redelijk aantal onbekenden.
- In het contact met het beleid zelf heeft de werker vooral de opdracht om het gesprek in "mensentaal" te laten verlopen en de afbakening van het thema te bewaken. Beleidsmakers breiden de probleemstelling en veranderingsvoorstellen snel uit naar aangrenzende materies waar de groep in zijn voorbereiding niet mee bezig is geweest. Het gevaar is dat er boven het hoofd van de armen gepraat wordt en ze met het gefrustreerde gevoel naar huis gaan dat er naar hen niet geluisterd is. Daarnaast is het ook belangrijk dat er concrete afspraken gemaakt worden die achteraf kunnen geëvalueerd worden.
- De pers kan een bondgenoot zijn bij het onder de aandacht brengen van een bepaalde probleemstelling. Het vraagt ook tijd om vertegenwoordigers die de boodschap willen en kunnen doorgeven, te vinden en goed te informeren.
- De opvolging van vroegere adviezen en tegelijk bezig zijn met nieuwe acties vergt heel wat inzet van groepsleden. Zolang de groep nog met hetzelfde thema bezig is, is dit geen probleem. Het wordt moeilijker als de opvolging pas na maanden zinvol is en de groep ondertussen een ander thema aangesneden heeft.

Uitvoering van belofes, aanpassen van reglementeringen, veranderingsvoorstellen in een wettelijk kader gieten, vergen enige tijd. Nadien de aandacht en de inhoud terug op te nemen, vergt veel energie.

Ook een 'werker' in een vereniging moet aan een aantal vereisten voldoen. Naast heel wat vaardigheden betreft het vooral houdingen die essentieel zijn om een goede werkrelatie tussen armen en werkers tot stand te brengen :

- Het aanhouden van een fundamenteel respect t.a.v. het individu als mens, problemen in een ruimere context willen plaatsen. Met andere woorden: Een onvoorwaardelijke positieve en respectvolle houding. Het gaat hier eerst en vooral om het toepassen van welgemeende, elementaire beleefdheidsregels.
- Het loslaten van de schuldvraag. De problematiek niet enkel herleiden tot een persoonlijke probleemsituatie.
- Het loslaten van de eigen vanzelfsprekendheden. De werker dient stil te staan bij zijn/haar eigen waarden en normen (het eigen referentiekader) en dit vanuit een gevoel van gelijkwaardigheid en solidariteit met deze van de armen.
- De erkenning van de leefwereld van de armen.
- Het geloof in de krachten en capaciteiten van mensen die in armoede leven.
- Respect voor het tempo van de mensen.

Armen zijn mensen wiens mening nooit gevraagd wordt, die al jaren te horen hebben gekregen dat ze niets waard zijn, die geleerd hebben om te zwijgen en uit te voeren wat van hen verwacht wordt... Het vergt tijd om deze mensen te leren dat ze mogen en kunnen opkomen voor zichzelf. Wat is er dan nodig om tot een dergelijke emancipatie, tot mondigheid van de armen te komen ? Heel wat. Allereerst dienen de verenigingen de armsten op te zoeken, met hen contact te leggen. Via activiteiten en persoonlijk contact wordt het wantrouwen tegenover de vereniging bij deze mensen stapje voor stapje afgebouwd. Er wordt gewerkt aan een positieve identiteit, een eigenwaarde. De dialoog stelt echter zware eisen aan de armen :

1. Men dient het 'hier en nu', dat wil zeggen de overlevingsstrijd en de dagelijkse ernstige problemen, te overstijgen.
2. Men dient de eigen situatie te plaatsen binnen vele situaties bij vele mensen en zodoende ook op te komen voor de gelijkaardige situatie van anderen. Men leert dus de eigen situatie te nuanceren en te veralgemenen. De eigen situatie wordt in een ruimer kader geplaatst. Zo leidt het groepsproces ook tot persoonlijke versterking. Men merkt dat men de eigen situatie kan helpen veranderen.
3. Men dient te geloven in de maakbaarheid van de samenleving en dat men als groep iets kan bereiken, zelfs indien dit lang duurt.
4. Dit wil zeggen dat men negativisme, 'zwart-wit'-denken, sterke gevoelens van onmacht... moet kunnen loslaten. Niet eenvoudig voor mensen die vaak en zwaar teleurgesteld zijn in het leven.
5. Men moet tijdens dit leerproces kunnen 'vallen en opstaan', kunnen omgaan met mislukken.

Het verwerven van deze vaardigheden wordt binnen de verenigingen ondersteund door het groepsgebeuren en via individuele ondersteuning. Met de individuele ondersteuning wensen de medewerkers van de vereniging op de eerste plaats “*mee te gaan met*” de armen, “*aan hun zijde te staan*” . Er is ruimte om een individuele hulpvraag te schakelen naar bestaande diensten, maar het is geenszins de bedoeling een tweede circuit te organiseren voor armen. We willen echter wel bekomen dat bestaande diensten oog hebben voor de specifieke problemen van mensen in armoede en de drempels die zij ervaren in de hulpverlening.

In de praktische uitvoering betekent dit dat mensen hun hulpvraag zelf formuleren. Zij zoeken mee naar wegen om de nodige oplossingen te bekomen. Ze zetten zelf stappen naar diensten - indien nodig aanvankelijk met steun of een duwtje in de rug. Enkel indien diensten niet beantwoorden aan de noden van armen of het noodzakelijke vertrouwen nog niet aanwezig is, gaan we zelf een eind op stap.

Hoe belangrijk een goede hulpverlening echter ook is, mensen in armoede zijn meer dan hulpvrager, meer dan de som van hun problemen. Armoedebestrijding betreft alle levensdomeinen.

Heel concreet betekent deze individuele ondersteuning:

- dagelijkse bereikbaarheid
- mensen vallen binnen met vragen of maken een afspraak
- huisbezoeken
- alle problemen kunnen aan bod komen: thema's zijn zowel administratie, opvoeding, relaties - soms gaat het enkel om het “vertalen” van onleesbare brieven...
- praktische ondersteuning bij het zoeken naar een huis, lening, werk...
- we vermijden om problemen over te nemen, we willen wel het totaalbeeld mee in ogenschouw nemen, verbanden leggen, kaderen
- mensen leren zelf te telefoneren met diensten, brieven schrijven...
- ondersteuning kan eenmalig, kortlopend of langdurig zijn
- sommige mensen komen enkele keren per maand, anderen meermaals per week
- organiseren van overleg tussen verschillende diensten en hulpvragers
- samen stappen we naar nieuwe diensten
- bemiddelen zowel binnen als buiten het gezin
- tientallen telefoons: eerst voorbereiden, samen bellen, evalueren
- samen doen, leren, alleen doen
- ijveren voor het recht op een leefbaar inkomen oa door schuldbemiddeling, contacten met OCMW, vakbond, mutualiteit, kinderbijslagfondsen
- kaderen van individuele problemen in de maatschappelijke context (ontschuldigen)
- luisteren
- samen koffie drinken
- tijd maken
- mensen in armoede erkennen als mens, hun bevestigen in hun waarde, hun krachten erkennen

Verschillende mensen in armoede doen op hun eigen manier beroep op deze ondersteuning. Soms een periode heel intensief, soms liggen de contacten op een laag pitje.

Dit alles is het werk dat de dialoog tussen de armen en het beleid vooraf gaat en waar de verenigingen, armen en medewerkers samen, intensief aan werken.

Wanneer men werkt en leeft met de armsten van onze maatschappij staat niets vast of wordt niets definitief in de juiste plooi gelegd. Het wantrouwen, de schaamte kan in de dagelijkse overlevingsstrijd van de armen steeds opnieuw dominant worden. De verworven mondigheid en identiteit kunnen als sneeuw voor de zon verdwijnen. Steeds opnieuw kiezen de verenigingen voor hen die moeten afhaken; de armsten.

* * * * *

7. *Bij wijze van conclusie...*

Om te eindigen, vermelden we enkele van de dialoogervaringen die met de steun van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting tot stand gekomen zijn, om de diversiteit ervan te benadrukken.

- In 1996 wensten de verenigingen die aan het Algemeen Verslag over de Armoede deelgenomen hebben, over de modernisering van de sociale zekerheid en in het bijzonder over de kinderbijslag van gedachten te wisselen (VPAVA, 1996). Dit gaf aanleiding tot een punctueel *overleg*: de Verenigingen hebben met de steun van de Armoedecel²² van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding een reeks organisaties uitgenodigd (vakbonden, Bond van Gezinnen, RKW...) om de verschillende benaderingen in het kader van werkateliers met elkaar te vergelijken.
- Na het verschijnen van het Algemeen Verslag over de Armoede werd een werkgroep gevormd – uit Verenigingen, academici, vertegenwoordigers van de executieven van de Gemeenschappen en Gewesten – met het oog op de herziening van de wetgeving inzake de verlatenverklaring. Over een zeer specifiek thema vond dus een punctuele dialoog plaats (tijdens vier ontmoetingen) tussen partners van wie vaststellingen reeds voor de ontmoetingen bij elkaar aansloten.
- Reeds twee jaar is een dialoog over de plaatsing van kinderen in instellingen en in pleeggezinnen aan de gang tussen de Verenigingen, de administratie van de hulpverlening aan de jeugd van de Franse Gemeenschap en het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. Met de tijd werd het aantal partners uitgebreid: een lid van het kabinet van de Minister van Jeugdhulp en Gezondheid van de Franse Gemeenschap kwam erbij en binnenkort zullen ook vertegenwoordigers van consulenten en directeurs van de hulpverlening aan de jeugd zich bij de groep voegen. In de eerste twee jaren die aan de ontmoeting van de verschillende partners besteed werden, kon het onderlinge vertrouwen worden gewekt dat voor het partnerschap en het opstellen van gemeenschappelijke doelstellingen onontbeerlijk is. Door de precieze maar ook sterk

²² Deze cel ging over in het “Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting”.

afgebakende vaststellingen die tijdens deze ontmoetingen geformuleerd werden, ontstond de behoefte om deze problematiek diepgaand te onderzoeken. Een universiteitsteam werd belast met een onderzoek waarvan het kader samen met de Verenigingen en de administratie van de hulpverlening aan de jeugd uitgetekend werd. De opvolging van dit onderzoek gebeurt ook in partnerschap omdat alle partners in het begeleidingscomité van dit onderzoek zitten²³.

- In het kader van een “Voorstel inzake een nieuwe vorm van onderzoek betreffende de armoede-indicatoren in België” hebben de Verenigingen met de steun van het Steunpunt zelf het initiatief genomen om een onderzoek in partnerschap met academici, vertegenwoordigers van de sociale partners en vertegenwoordigers van de administraties op te starten. Op deze manier willen ze personen die in armoede leven van in het begin als co-onderzoekers²⁴ aan het onderzoek en aan het onderzoeksproces zelf laten deelnemen.

De ene dialoog is de andere niet. Elke dialoog heeft zijn eigen geschiedenis, ontstaat uit bijzondere omstandigheden, ontwikkelt zich volgens de bedoelingen en onderhandelingen waarvan hij het voorwerp is, in functie van de partners die elkaar ontmoeten en van de krachtsverhoudingen die er spelen.

Men zou kunnen zeggen dat de dialoog een spectrum vertoont gaande van de gewone conversatie tot de echte ‘kruising van kennis’ waarbij hij verschillende fases doorloopt (overleg, onderhandeling, ...). Elke variante stemt overeen met een min of meer grote betrokkenheid van de personen op wie de beleidsmaatregelen in kwestie gericht zijn en met een verschillende beslissingsmodus tussen de partners. De verenigingen wijzen erop dat het gevaar bestaat dat er initiatieven zouden ontstaan die geen echte dialoog inhouden. Het is dan ook nodig om een ‘methodologische leuning’ te voorzien opdat een dialoog, een dialoog met eerbied voor de standpunten en krachten van iedereen zou plaatsvinden.

Omdat we hier geen precieze ‘methode’ voor de dialoog kunnen geven, trachten we desalniettemin om een reeks criteria voor te stellen waarmee een dialoogervaring zou kunnen worden geanalyseerd.

- Wie heeft het initiatief tot dialoog genomen?
  - * Werd hij door het Steunpunt opgestart?
  - * Is hij een reactie op een vraag van de Verenigingen?
  - * Is hij een reactie op een externe vraag, van een Minister?

Wanneer het dialooginitiatief door het beleid ondersteund wordt, kunnen de beschikbare middelen aanzienlijk hoger zijn. Dit heeft gevolgen voor het verloop van de dialoog.

- Wat is de vertrekbasis?
  - * De ervaringen van de armsten (als resultaat van gemeenschappelijke werkzaamheden)?
  - * Vragen van academici, politici?
  - * Wetsteksten...?
- De doelstellingen van de dialoog
  - * Hoe worden ze bepaald?
  - * Door wie worden ze bepaald?
  - * Hoe precies worden ze bepaald?

23 Zie in dit verband ook het hoofdstuk ‘gezin’.

24 Zie in dit verband het hoofdstuk ‘indicatoren’.

De doelstellingen van de partners stemmen niet altijd overeen en kunnen het onderwerp van harde onderhandelingen zijn. Achter de officieel goedgekeurde doelstellingen kunnen andere belangen schuilgaan. Uiteindelijk kunnen doelstellingen zich ook ontwikkelen.

- De dialooggroep
  - * Wie maakt er deel van uit?
  - * Is er een evolutie onder de leden?
  - * Zijn er ondergroepen? Uitgebreidere groepen?

De ontmoeting van actoren met verschillende achtergrond is van essentieel belang.

- De werkmethode
  - * Hoe werden de verschillende fases van de werkzaamheden bepaald?
- Hoe zijn de armen erbij betrokken?
  - * In welke fase van de dialoog komen zij aan bod? (definitie van de problematiek, doelstellingen van de dialoog, werkmethode, conclusies en mogelijke oplossingen).
- Tijd en ritme
  - * Moeten termijnen in acht worden genomen?
  - * Indien dit het geval is, wie bepaalt deze en hoe?
  - * Werkt iedereen volgens hetzelfde ritme?

Dit is een cruciaal element van de dialoog dat niet enkel bijdraagt tot de samenhang van het initiatief, maar ook tot een sterk partnerschap en het behoud van het vertrouwen tussen de partners onderling.

8. Enkele aanbevelingen...

- “Beroep doen op de ervaringen van mensen die zelf met armoede worden geconfronteerd” (AVA, 1994: 404). De dialoog versterken op alle niveaus van het sociale leven met inachtneming van de eisen die een echte dialoog stelt (qua tijd, middelen, ...).
- “Het overheidsbeleid evalueren en daarbij systematisch rekening houden met de gevolgen ervan voor diegenen die het ergst onder de armoede lijden” (AVA, 1994: 404).
- Erkende vormingscyclussen voor maatschappelijk werkers organiseren die voor de omkadering binnen de Verenigingen waar de armen het woord nemen instaan.
- Onderzoeksprojecten aanmoedigen en ondersteunen die een ‘dialoog’ inhouden tussen academici en mensen die in armoede leven.
 Het aanwenden van de dialoog als onderzoeksmethode met een effectieve deelname van de armsten vergt veel middelen, belangrijke middelen die op het eerste gezicht buitensporig hoog kunnen lijken in vergelijking met hetgeen waarover een universiteitsteam beschikt, dat in ‘gewone’ omstandigheden werkt. Deze middelen zijn echter te verklaren door de belangrijke inspanningen die de Verenigingen en de armen, die er het woord nemen, moeten leveren qua tijd en energie.

- Het is van cruciaal belang dat de armsten zich kunnen verenigen en in verenigingsstructuren kunnen samenkomen om de mogelijkheid te hebben van de individuele ervaringen over te gaan tot collectieve eisen: dit is de eigenlijke voorwaarde voor participatie, voor burgerschap van de armsten.
  - In de Franse Gemeenschap gaan stemmen op die “de bestaansonzekerheid van de hele sector van de permanente vorming” (Sepulchre, 2000: 16) aanklagen. Terwijl er zeker nog nooit zoveel sprake was van de onontbeerlijke participatie van de burgers bij het openbaar debat, is het budget voor deze sector reeds enkele jaren bevroren.
  - Een gelijkaardig fenomeen wordt in de Vlaamse Gemeenschap vastgesteld. Onmiddellijk na het Algemeen Verslag over de Armoede werden discussies tussen de Verenigingen en de autoriteiten aangegaan die uitgemond zijn in het verlenen van subsidies in het kader van wat er voor het Sociaal Impulsfonds voorzien was. Zes Verenigingen en het Vlaams Forum Armoedebestrijding kregen in 1996 subsidies. In 1997 heeft de Minister, die de coördinatie van het beleid inzake armoedebestrijding onder zijn bevoegdheden had, een reeks discussies gehouden om een decreet uit te werken dat onder andere de subsidies voor deze verenigingen regelt. Deze werkzaamheden konden echter voor het einde van de legislatuurperiode niet worden afgerond. Reeds vele jaren vraagt men ook in Vlaanderen om de bestaanszekerheid en het voortbestaan van de Verenigingen zeker te stellen.

Het lijkt dus van essentieel belang om de Verenigingen, die aan armen de mogelijkheid geven het woord te nemen, te ondersteunen en om ze in hun taak op het vlak van permanente vorming aan te moedigen door een stabiele en toereikende financiering.

Bibliografie

- APGA - Antwerps Platform Generatiearmen, een samenwerkingverband van 5 verenigingen: Centrum Kauwenberg, De Cirkel, Recht-Op, Open-Huis-werking (Protestants Sociaal Centrum), WOTEPA (Woon- en Tewerkstellingsprogramma Antwerpen) (1999), *Participatie van generatiearmen aan het lokale beleid*, Antwerpen.
- AVA - *Algemeen Verslag over de Armoede* (1994), ATD Vierde Wereld België en de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (afdeling Maatschappelijk Welzijn), Koning Boudewijnstichting, Brussel.
- Belin E., Bouchat T.-M., Cornil Ph., Delavaux B., De Villé Ph., Liénard G., Molitor M. (1995), *Le sens au quotidien. Recherche avec des jeunes femmes en situation précaire*, Programme de recherches en sciences sociales, SSTC.
- Berger J.-M. (1994), «Tous citoyens, toute la citoyenneté», in: *Partenaires pour une ville solidaire*. Actes du colloque "Action-modèle à Charleroi. Être gagnants avec les perdants", 3ième programme communautaire pour l'intégration économique et sociale des groupes les moins favorisés, le 17 juin 1994, p.133-138.
- Bernard N. (1998), «L'efficacité des politiques de lutte contre la pauvreté : tentative épistémologique de solution», in: *Revue interdisciplinaire du droit*, n°41, p. 25-65.
- BMLIK - Beweging van Mensen met Laag Inkomen en Kinderen v.z.w. Oostende (2000), *Samen gaan we vooruit, Over de methode van de dialoog*, Oostende.
- Brun P. (1996), «Pour une connaissance des plus pauvres : Jürgen Habermas & Joseph Wresinski» in: Groupe Interuniversitaire Recherche et Pauvreté, *La connaissance des pauvres*, Les Editions Travailler le Social, Louvain-la-Neuve, p.115-132.
- Centre Interdisciplinaire Droits Fondamentaux et Lien Social de la Faculté de Droit des F.U.N.D.P., Luttes Solidarités Travail (LST) et Temps Pour La Recherche D'outils Conviviaux (TROC) (1999), *Partenariat-Logement. Vers un savoir sur le logement élaboré, en commun, par des universitaires et des personnes vivant dans des situations de pauvreté*, Namur.
- Conseil de l'Union Européenne (2000), *Lutte contre la pauvreté et l'exclusion sociale, définition des objectifs appropriés en vue du Conseil européen de Nice - Accord de Nice*, Comité des Représentants Permanents, Doc. 12189/00.
- Cossette M.-N., Verhas M. (1996), «Impossible dialogue entre l'ange et l'âne : pour une problématique autoréférente», in: Groupe Interuniversitaire Recherche et Pauvreté, *La connaissance des pauvres*, Les Editions Travailler le Social, Louvain-la-Neuve, p.159-172.
- de Foucauld J.-B., Piveteau D. (1995), *Une société en quête de sens*, Odile Jacob, Paris.
- De Keeting (1998), *Informatie en communicatie, met bijzondere aandacht voor achtergestelde groepen*, Intern document, niet gepubliceerd, Mechelen.

- ATD Quart Monde Belgique et l'Union des Villes et des Communes belges (Section CPAS) (1994), *Rapport Général sur la Pauvreté*, Fondation Roi Baudouin, Bruxelles.
- Fourneau J. (1999), «Partenariat pour le logement», in: *La main dans la main*, n° 177, décembre 1999, p. 4-5.
- Freire P. (1974), *Pédagogie des opprimés*, François Maspero, Paris.
- Groupe de Recherche Quart Monde Université (1999), *Le croisement des savoirs. Quand le Quart Monde et l'Université pensent ensemble*, Les éditions de l'Atelier/Editions Quart Monde, Paris.
- Haber S. (1998), *Habermas et la sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Havelange C., Pineau G. (1999), «Conclusion: vers un savoir libérateur», in: Groupe de recherche Quart Monde Université, *Le croisement des savoirs, Quand le Quart Monde et l'Université pensent ensemble*, Les éditions de l'Atelier/Editions Quart Monde, Paris, p. 333-336.
- Humphries B., Mertens D., Truman C. (2000), «Arguments for an 'emancipatory' research paradigm», in: Humphries B., Mertens D., Truman C., *Research and inequality*, UCL Press, London, p. 3-23.
- Lardinois F. (2000), «Tu diras aux politiciens...», in: *La main dans la main*, n° 179, p. 3.
- Le Grand J.-L. (1990), «Le savoir-insu des auteurs-acteurs», in: *Le Groupe familial*, n°26, p.80-87.
- Le Grand J.-L., Pineau G. (1993), *Les histoires de vie*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu (1999), *Beleidsnota van het Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu voor het begrotingsjaar 2000*, Doc 50 0199/017.
- Outhwaite W. (1996), *Habermas, a reader*, Oxford University Press, Oxford.
- Participation, au delà des mots...la citoyenneté sociale Action modèle à Charleroi : Etre gagnants avec les perdants* (1994).
- Pourtois J.-P., Desmet H. (1988), *Epistémologie et instrumentation en sciences humaines*, Pierre Madraga Editeur, Paris.
- Pourtois J.-P., Desmet H., Lahaye W. (1996), «Epistémologie de la communication : du donné à la donnée», in: Groupe Interuniversitaire Recherche et Pauvreté, *La connaissance des pauvres*, Les Editions Travailler le Social, Louvain-la-Neuve, p. 101-114.
- Programme des Nations Unies pour le Développement (2000), *Rapport mondial sur le développement humain 2000*, De Boeck - Université, Paris-Bruxelles.

Recht-Op (s.d.) *Intern document, niet gepubliceerd.*

Rousseau-Payen N. (1996), «Parole du Quart Monde, reflet de sa vie», in: Groupe Interuniversitaire Recherche et Pauvreté, *La connaissance des pauvres*, Les Editions Travailler le Social, Louvain-la-Neuve, p. 295-302.

Schnapper D. (1996), «Intégration et exclusion dans les sociétés modernes», in: Paugam S. (éd.) *L'exclusion, l'état des savoirs*, Ed. La Découverte, Paris.

Schnapper D. (2000), *Qu'est-ce que la citoyenneté ?*, Gallimard, Paris.

Stringer E. T. (1996), *Action research. A handbook for practitioners*, Sage publications, London.

Truman C (2000), «New social movements and social research» in: Humphries B., Mertens D., Truman C., *Research and inequality*, UCL Press, London, p.25-36.

United Nations Development Programme (2000), *Poverty Report 2000. Overcoming human poverty*, UNDP, New York.

United Nations Development Programme, *Local Initiative Facility for Urban Environment (LIFE) Programme*.
<http://magnet.undp.org/docs/dec/LIFE.pdf>

VPAVA - Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede (1996), "Bijdrage van de Verenigingen Partners inzake de modernisering van de sociale zekerheid", in *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, september 1996, n°3, p. 501-519.

VPAVA - Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede (1996), *Samenwerkingsverklaring*, niet gepubliceerd.

VPAVA - Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede (2000), *Interventietekst van de vertegenwoordigers aangewezen door het uitgebreid collectief van de verenigingen partners van het Algemeen Verslag voor de bijeenkomst van de Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting op 25 september 2000*, niet gepubliceerd.

Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede (2000), *Voorstel inzake een nieuwe vorm van onderzoek betreffende de armoede-indicatoren in België – juni/december 2000*, niet gepubliceerd.

Vranken J., Geldof D., Van Menxel G. (1996), *Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 1996*, Acco, Leuven, Leusden.

Vranken J., Geldof D., Van Menxel G. (1997), *Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 1997*, Acco, Leuven, Leusden.

Watier P. (2000), *Le savoir sociologique*, Desclée de Brouwer, Paris.

Weiskopf R., Laske S. (1996), «Emancipatory action research : a critical alternative to personal development or a new way of patronising people?» in: Zuber O., *New directions in action research*, The Falmer Press, London/Washington, p.121-136.

